AUTHOR:

WILKENS, HERMANN

TITLE:

QUAESTIONES DE STRABONIS ...

PLACE:

MARPURGI CATTORUM

DATE:

1886

Master Negative #
92-81127-22

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

Wilkens, Hermann, 1860-
Quaestiones de Strabonis aliorumque rerum Gallicarum auctorum fontibus; dissertatio inauguralis quam ... scripsit Hermannus Wilkens ... Marpurgi Cattorum, typis Friderici, 1886.
60 p. 21 cm.

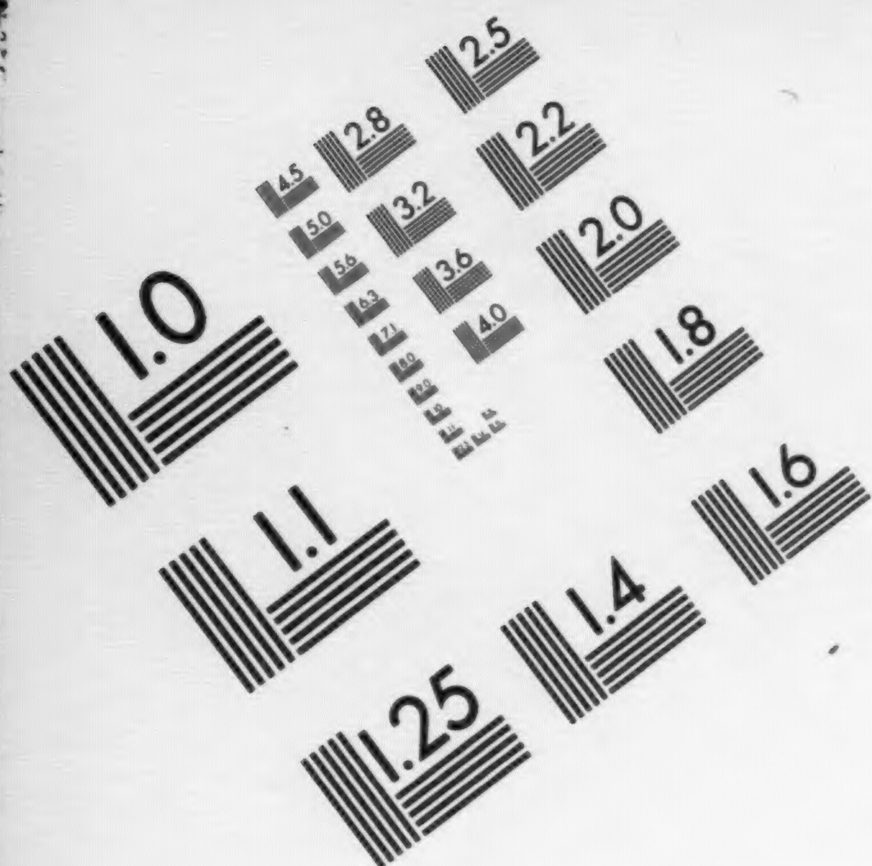
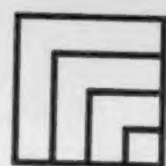
Thesis, Marburg.

Volume of pamphlets

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

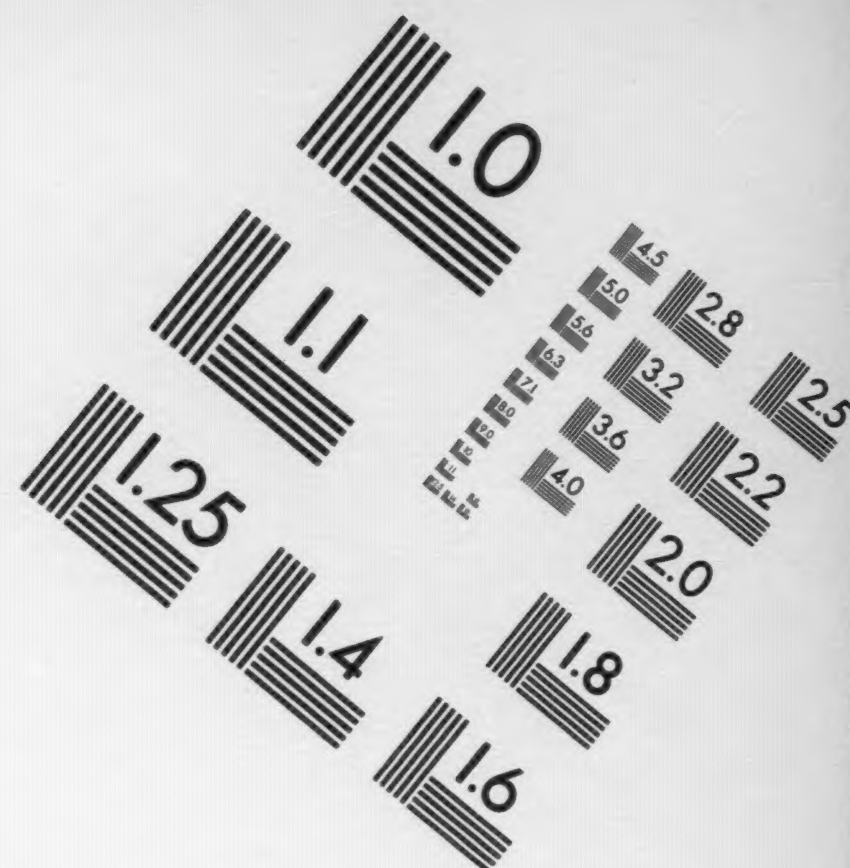
FILM SIZE: 35 REDUCTION RATIO: 11x
IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB
DATE FILMED: 3-2-93 INITIALS Susan
FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

AIIM

Association for Information and Image Management

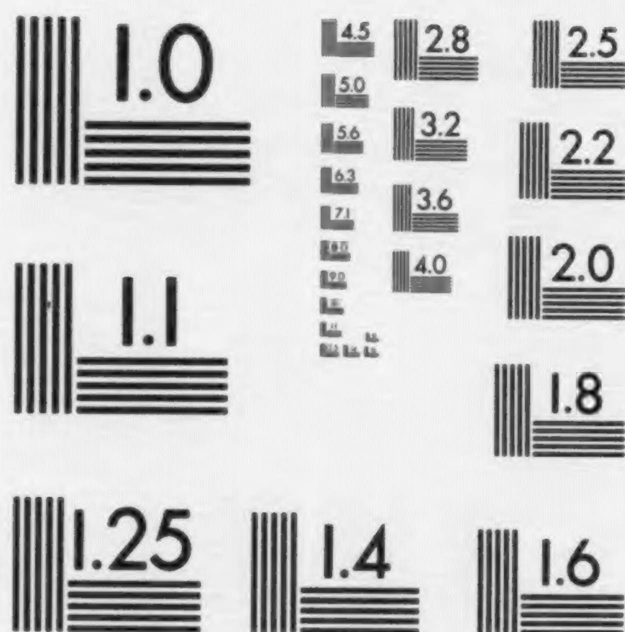
1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910
301/587-8202

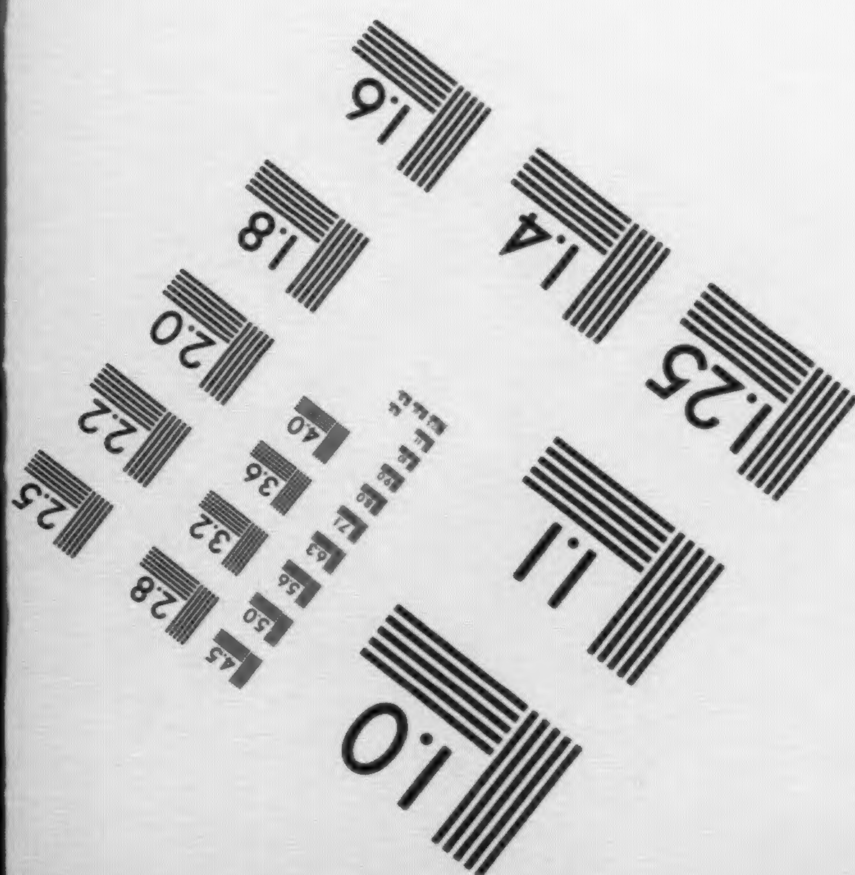
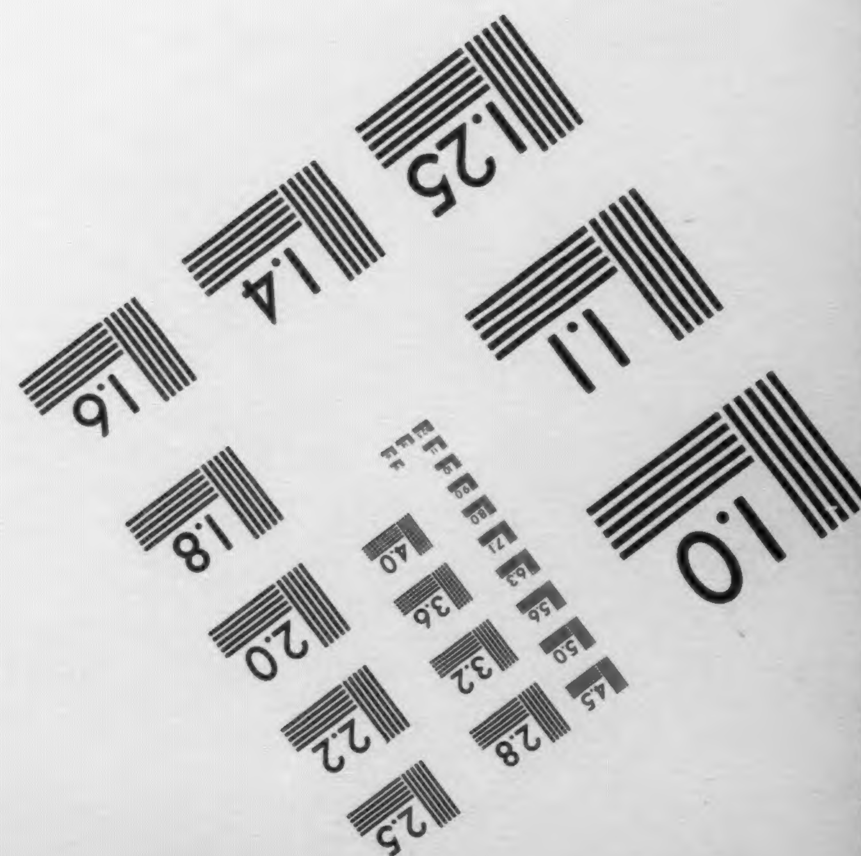

Centimeter

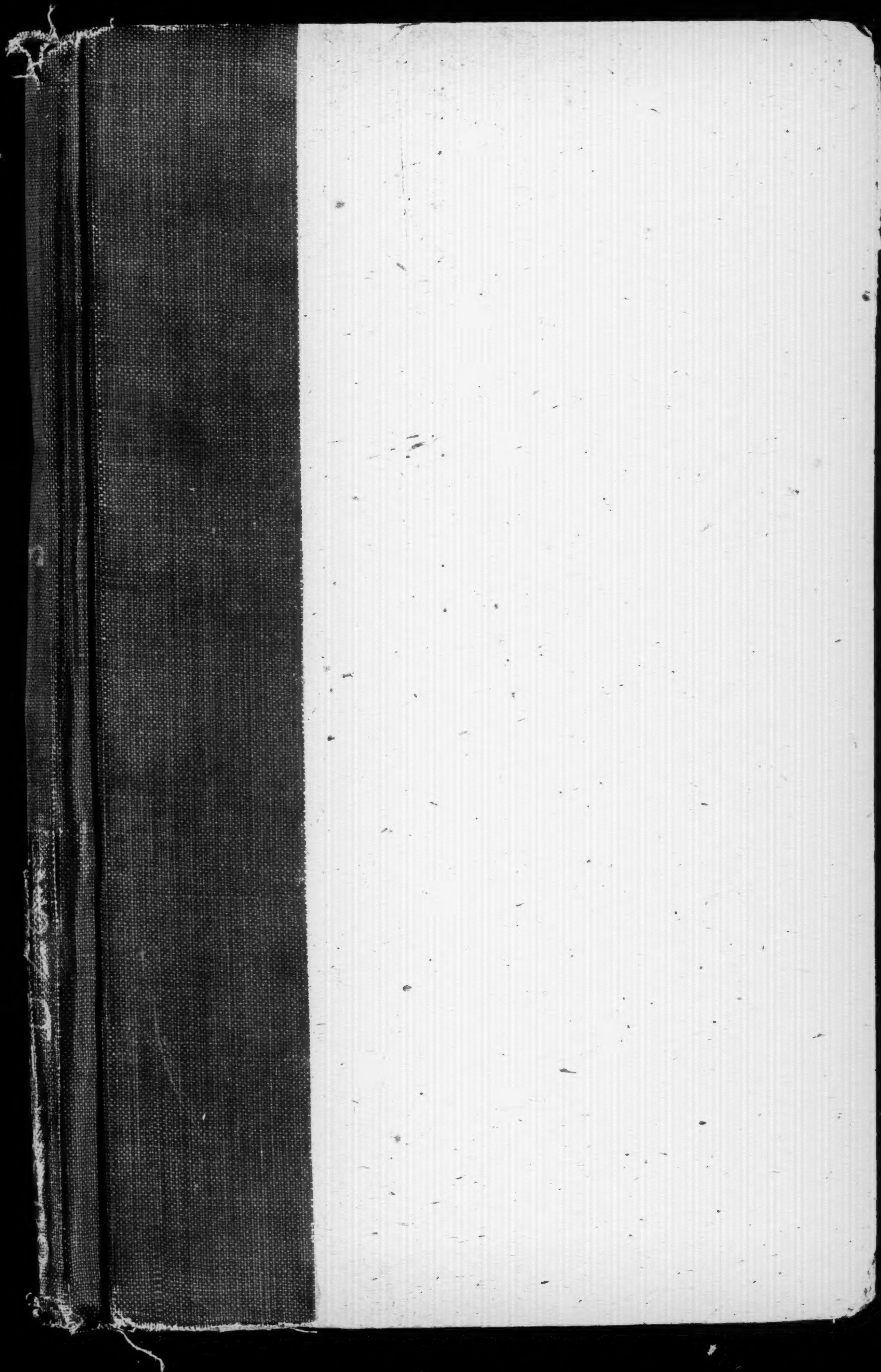

Inches

MANUFACTURED TO AIIM STANDARDS
BY APPLIED IMAGE, INC.

SIGILLVM · COLLEGII · COLVMBIAE · NOVI · EBORACI
IN LVMINE TVO VIDEBIMVS LVMEN

QUAESTIONES DE STRABONIS ALIORUMQUE RERUM GALLICARUM AUCTORUM FONTIBUS.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB AMPLISSIMO

PHILOSOPHORUM MARPURGENSIUM ORDINE

RITE CAPESSENDOS

SCRIPSIT

HERMANNUS WILKENS

BREMENSIS.

MARPURGI CATTORUM

TYPIS FRIDERICI TYPOGRAPHI ACADEMICI.

MDCCCLXXXVI.

PATRI CARISSIMO

PIO GRATOQUE ANIMO

DICAT

HUNC LIBELLUM

AUCTOR.

Notum est Graecorum geographiam eodem modo atque historiam ex fabulis ortam esse, quae iam apud veterrimos *poetas* quasi in cunabulis est et praecipue in Homericis carminibus invenitur (Str. I. 1,2 = p. 2), ita quidem, ut per totum dispersa sit carminum corpus. Hanc geographiam multis fabulis permixtam prosecuti sunt operibus *oratione soluta* confectis Anaximander Milesius (Str. I., 1, 6 = p. 7) et logographi qui dicuntur, quorum ex numero Hecataei Milesii *γῆς περίοδος* vel *περιήγησις* imprimis est commemoranda. Non multo post scientiam terrarum Herodotus ea re valde amplificavit, quod procul a patria peregrinatus verum investigaret falsaque *iudicio* secerneret, quam tractandae geographiae rationem posteri non intermiserunt. Sed primus Eratosthenes, quae per multa scripta diffusa erant, in unum opus „*Γεωγραφικά*“ inscriptum contulit, in quo minus terrarum situm exposuit quam opera diiudicavit superiora, cum ei, praefecto bibliothecae Alexandrinae, ab anno 230 usque ad annum 196 vel 194, cfr. Suid. s. v.; Lucian. Macrob. 27, omnes sui temporis fontes praesto essent; itaque Eratosthenes primus geographiae rationem instituit. De hoc geographiae summario Eratosthenis, quod usque ad Strabonis tempora valebat, conferas Str. I. 2 = p. 14 — II. 1 incl. = p. 94. Interea tamen regionum scientia iis quae conscripta sunt — ut alios omittam — a Posidonio (Str. II. 2 = p. 94—103), Polybio (Str. II. 3 = p. 104—109), Artemidoro aucta est, cuius rei causam Strabo ipse affert I. 2,1 = p. 14 „*καὶ γὰρ δὴ πολύ τι τοῖς νῦν ἡ τῶν Ῥωμαίων ἐπικράτεια καὶ τῶν Παρθυαίων τῆς τοιαύτης ἐμπειρίας προςδέδωκε, καθάπερ τοῖς μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου στρατείαν*“ cfr. VIII. 1,1 = p. 332 et I. 1, 14—15

= p. 13[1]). At nostrum non est omnes hos auctores enumerare, sed eos tantum, qui aliquid de *situ Galliarum* et de *moribus Gallicis* ante Strabonem rettulerunt; de tempore, quo Strabo libros, qui inscripti sunt „*Γεωγραφικά*,“ composuit, Niese Herm. XIII. p. 34—35 disseruit. Ex illorum scriptorum numero Strabo ipse citat in libro quarto: Caesarem, Posidonium, Timagenem, Artemidorum, Asinium Pollionem, Aeschylum, Aristotelem, Ephorum, Pytheam, Timaeum, Polybium; his adiciantur Eratosthenes et Diodorus[2]). Quae collatio nos docet Strabonem in describenda Gallia fere semper *graecos* usurpasse scriptores. Hanc autem geographo statuit legem VI. 1,2 = p. 253 „*τῷ δὲ πραγματευομένῳ τὴν τῆς γῆς περίοδον καὶ τὰ νῦν ὄντα λέγειν ἀνάγκη καὶ τῶν ὑπαρξάντων ἔνια, καὶ μάλιστα ὅταν ἔνδοξα ᾖ.*“ cfr. II. 4,13 = p. 121, VIII. 3,23 = p. 348—349, XII. 3,1 = p. 541. XII. 4,6 = p. 565, XII. 8,7 = p. 574; I. 1,12 = p. 11, I. 1.15 = p. 13, IV. 1,1 = p. 177.

His expositis iam videamus, quomodo Strabo hac lege in Gallia describenda abusus sit, atque hoc quidem modo rem tractabimus, ut primum ea proferamus, de quibus quo ex fonte deprompta sint affatim constat, cum ipse nomen afferat:

IV. 1,1 = p. 177 *Ἀκυϊτανοὺς μὲν τοίνυν ἔλεγον τοὺς τὰ βόρεια τῆς Πυρήνης μέρη κατέχοντας καὶ τῆς Κεμμένης μέχρι πρὸς τὸν ὠκεανὸν τὰ ἐντὸς Γαρούνα ποταμοῦ, Κέλτας δὲ τοὺς ἐπὶ θάτερα μέρη καθήκοντας καὶ τὴν κατὰ Μασσαλίαν καὶ*

1) De vita Strabonis cfr. B. Niese „Beiträge zur Biographie Strabo's“ Herm. XIII. p. 33—45; cum his verbis conferenda sunt, quae idem vir doctus in Mus. Rhen. vol. XXXVIII. p. 567—575 s. v. „Strabo's Geburtsjahr“ explicavit, ubi p. 574 et 575 dicit „Man wird nicht viel irren, wenn man als Strabo's Geburtsjahr das Jahr 63 v. Chr., das Consulat des Cicero annimmt.“ cfr. A. Schaefer „Quellenk. d. röm. Gesch.“ Leipz. 1881 p. 90—92.

2) Utrum Strabo IV. 1,3 = p. 178-179 in Galliae Narbonensis forma finibusque describendis, cum spatia locorum emetitur *milibus*, incerti nominis chorographo usus sit, ut Groscurdius „Strabon's Erdbeschreibung“ praefat. pag. 41 censet — qua de re cfr. J. Partsch „Die Darstellung Europa's in dem geographischen Werke des Agrippa“ Breslau 1875, pag. 43 et 44, 59-61, 31—36 —, an graeco auctore, si vis periplo vel geographicis Artemidori, cum *stadia* afferuntur, in incerto relinquamus, quia Strabo ipse fontem, ex quo haec hausit, non citat.

Νάρβωνα θάλατταν, ἁπτομένους δὲ καὶ τῶν Ἀλπεινῶν ὀρῶν ἐνίων, Βέλγας δ' ἔλεγον τοὺς λοιπούς τε τῶν παρωκεανιτῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ῥήνου καί τινας τῶν παροικούντων τὸν Ῥῆνον καὶ τὰς Ἄλπεις. οὕτω δὲ καὶ ὁ Θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν.

IV. 1,7 = p. 182 *Μεταξὺ γὰρ τῆς Μασσαλίας καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ῥοδανοῦ πεδίον ἐστὶ τῆς θαλάττης διέχον εἰς ἑκατὸν σταδίους, τοσοῦτον δὲ καὶ τὴν διάμετρον, κυκλοτερὲς τὸ σχῆμα· καλεῖται δὲ Λιθῶδες ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος. μεστὸν γάρ ἐστι λίθων χειροπληθῶν, ὑποπεφυκυῖαν ἐχόντων αὐτοῖς ἄγρωστιν, ἀφ' ἧς ἄφθονοι νομαὶ βοσκήμασίν εἰσιν· ἐν μέσῳ δ' ὕδατα καὶ ἁλυκίδες ἐνίστανται καὶ ἅλες. ἅπασα μὲν οὖν καὶ ἡ ὑπερκειμένη χώρα προσήνεμός ἐστι, διαφερόντως δ' εἰς τὸ πεδίον τοῦτο[τὸ] μελαμβόρειον καταιγίζει, πνεῦμα βίαιον καὶ φρικῶδες· φασὶ γοῦν σύρεσθαι καὶ κυλινδεῖσθαι τῶν λίθων ἐνίους, κατακλᾶσθαι δὲ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν ὀχημάτων καὶ γυμνοῦσθαι καὶ ὅπλων καὶ ἐσθῆτος ἀπὸ τῆς ἐμπνοῆς. Ἀριστοτέλης μὲν οὖν φησιν ὑπὸ σεισμῶν, τῶν καλουμένων βραστῶν, ἐκπεσόντας τοὺς λίθους εἰς τὴν ἐπιφάνειαν συνολισθεῖν εἰς τὰ κοῖλα τῶν χωρίων.* cfr. C. Müller F. H. G. II. p. 177 frg. 240 Aristotelis et III. p. 262 frg. 28 Posidonii; Aristot. *Μετεωρολογία* p. 368b 32.

IV. 1,7 = p. 182 et 183 *Ποσειδώνιος δὲ λίμνην οὖσαν παγῆναι μετὰ κλυδασμοῦ, καὶ διὰ τοῦτο εἰς πλείονας μερισθῆναι λίθους, καθάπερ τοὺς ποταμίους κάχληκας καὶ τὰς ψήφους τὰς αἰγιαλίτιδας, ὁμοίως δὲ καὶ λείους καὶ ἰσομεγέθεις τῇ ὁμοιότητι· καὶ τὴν αἰτίαν ἀποδεδώκασιν ἀμφότεροι. πιθανὸς μὲν οὖν ὁ παρ' ἀμφοῖν λόγος· ἀνάγκη γὰρ τοὺς οὕτω συνεστῶτας λίθους, οὐ καθ' ἑαυτοὺς ἢ ἐξ ὑγροῦ παγέντας μεταβαλεῖν, [ἢ] ἐκ πετρῶν μεγάλων ῥήγματα συνεχῆ λαβουσῶν ἀποκριθῆναι. τὸ μέντοι δυσαπολόγητον Αἰσχύλος καταμαθὼν ἢ παρ' ἄλλου λαβὼν εἰς μῦθον ἐξετόπισε. φησὶ γοῦν Προμηθεὺς παρ' αὐτῷ, καθηγούμενος Ἡρακλεῖ τῶν ὁδῶν τῶν ἀπὸ Καυκάσου πρὸς τὰς Ἑσπερίδας·*

ἥξεις δὲ Λιγύων εἰς ἀτάρβητον στρατόν,
ἔνθ' οὐ μάχης, σάφ' οἶδα, καὶ θοῦρός περ ὢν
μέμψει· πέπρωται γάρ σε καὶ βέλη λιπεῖν
ἐνταῦθ'· ἑλέσθαι δ' οὔ τιν' ἐκ γαίας λίθον
ἕξεις, ἐπεὶ πᾶς χῶρός ἐστι μαλθακός.

ἰδὼν δ'ἀμηχανοῦντά σ' ὁ Ζεὺς οἰκτερεῖ,
νεφέλην δ'ὑποσχὼν νιφάδι γογγύλων πέτρων
ὑπόσκιον θήσει χθόν', οἷς ἔπειτα σύ
βαλὼν διώσει ῥᾳδίως Λίγυν στρατόν.

ὥσπερ οὐ κρεῖττον ὄν, φησὶν ὁ Ποσειδώνιος, εἰς αὐτοὺς τοὺς Λίγυας ἐμβαλεῖν τοὺς λίθους καὶ καταχῶσαι πάντας, ἢ τοσούτων δεόμενον ποιῆσαι λίθων τὸν Ἡρακλέα. τὸ μὲν οὖν τοσούτων, ἀναγκαῖον ἦν, εἴπερ καὶ πρὸς ὄχλον παμπληθῆ· ὥστε ταύτῃ γε πιθανώτερος ὁ μυθογράφος τοῦ ἀνασκευάζοντος τὸν μῦθον. ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα πεπρῶσθαι φήσας ὁ ποιητὴς οὐκ ἐᾷ μέμφεσθαι φιλαιτίως. καὶ γὰρ ἐν τοῖς περὶ τῆς προνοίας καὶ τῆς εἱμαρμένης λόγοις εὕροι τις ἂν πολλὰ τοιαῦτα τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν φύσει γινομένων, ὥστ' ἐπ' αὐτῶν φάναι πολὺ κρεῖττον εἶναι τόδε ἢ τόδε γενέσθαι, οἷον εὔομβρον εἶναι τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ μὴ τὴν Αἰθιοπίαν ποτίζειν τὴν γῆν. καὶ τὸν Πάριν εἰς Σπάρτην πλέοντα ναυαγίῳ περιπεσεῖν, ἀλλὰ μὴ τὴν Ἑλένην ἁρπάσαντα δίκας τῖσαι τοῖς ἀδικηθεῖσιν ὕστερον, ἡνίκα τοσοῦτον ἀπειργάσατο φθόρον Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων· ὅπερ Εὐριπίδης ἀνήνεγκεν εἰς τὸν Δία·

Ζεὺς γὰρ κακὸν μὲν Τρωσὶ πῆμα δ' Ἑλλάδι
θέλων γενέσθαι ταῦτ' ἐβούλευσεν πατήρ.

cfr. C. Müller F. H. G. III. p. 262 et 263 frg. 28 Posidonii; Wecklein „Aeschylos Prometheus nebst den Bruchstücken des Προμηθεὺς λυόμενος“ Leipz. 1878² pag. 126 frg. 10 Promethei soluti. cfr. p. 26.

IV. 1,13 et 14 = p. 188 Πιθανώτερος δ'ἐστὶν ὁ Ποσειδωνίου λόγος· τὰ μὲν γὰρ εὑρεθέντα ἐν τῇ Τολώσσῃ χρήματα μυρίων που καὶ πεντακισχιλίων ταλάντων γενέσθαι φησί, τὰ μὲν ἐν σηκοῖς ἀποκείμενα, τὰ δ'ἐν λίμναις ἱεραῖς, οὐδεμίαν κατασκευὴν ἔχοντα, ἀλλ' ἀργὸν χρυσίον καὶ ἄργυρον· τὸ δ'ἐν Δελφοῖς ἱερὸν κατ' ἐκείνους ἤδη τοὺς χρόνους ὑπάρξαι κενὸν τῶν τοιούτων, σεσυλημένον ὑπὸ τῶν Φωκέων κατὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον· εἰ δὲ καί τι ἐλείφθη, διανείμασθαι πολλούς· οὐδὲ σωθῆναι δὲ αὐτοὺς εἰκὸς εἰς τὴν οἰκείαν, ἀθλίως ἀπαλλάξαντας μετὰ τὴν ἐκ Δελφῶν ἀποχώρησιν καὶ σκεδασθέντας ἄλλους ἐπ' ἄλλα μέρη κατὰ διχοστασίαν. ἀλλ', ὥσπερ ἐκεῖνός τε εἴρηκε καὶ ἄλλοι πλείους, ἡ χώρα πολύχρυσος οὖσα καὶ δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων καὶ οὐ πολυτελῶν τοῖς βίοις πολλαχοῦ ἔσχε θησαυρούς· μάλιστα δ'αὐτοῖς αἱ λίμναι τὴν ἀσυλίαν παρεῖχον, εἰς ἃς καθίεσαν ἀργύρου ἢ καὶ

χρυσοῖ βάρη. οἱ γοῦν Ῥωμαῖοι κρατήσαντες τῶν τόπων ἀπέδοντο τὰς λίμνας δημοσίᾳ, καὶ τῶν ὠνησαμένων πολλοὶ μύλους εὗρον σφυρηλάτους ἀργυροῦς. ἐν δὲ τῇ Τολώσσῃ καὶ τὸ ἱερὸν ἦν ἅγιον, τιμώμενον σφόδρα ὑπὸ τῶν περιοίκων, καὶ τὰ χρήματα ἐπλεόνασε διὰ τοῦτο, πολλῶν ἀνατιθέντων, καὶ μηδενὸς προσάπτεσθαι θαρροῦντος. Ἵδρυται δ'ἡ Τολῶσσα κατὰ τὸ στενώτατον τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ διείργοντος ἀπὸ τῆς κατὰ Νάρβωνα θαλάττης τὸν ὠκεανόν, ὅν φησι Ποσειδώνιος ἐλάττω τῶν τρισχιλίων σταδίων. cfr. C. Müller F. H. G. III. p. 261—262 frg. 27 Posidonii; cfr. pag. 22 et 23; 28.

IV. 4,5 = p. 198 Πρόσεστι δὲ τῇ ἀνοίᾳ καὶ τὸ βάρβαρον καὶ τὸ ἔκφυλον, ὃ τοῖς προσβόροις ἔθνεσι παρακολουθεῖ πλεῖστον, τὸ ἀπὸ τῆς μάχης ἀπιόντας τὰς κεφαλὰς τῶν πολεμίων ἐξάπτειν ἐκ τῶν αὐχένων τῶν ἵππων, κομίσαντας δὲ προσπατταλεύειν τὴν θέαν τοῖς προπυλαίοις. φησὶ γοῦν Ποσειδώνιος αὐτὸς ἰδεῖν ταύτην πολλαχοῦ καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀηθίζεσθαι, μετὰ δὲ ταῦτα φέρειν πρᾴως διὰ τὴν συνήθειαν. cfr. C. Müller F. H. G. III. p. 261 frg. 26 Posidonii; pag. 26.

IV. 1,13 = p. 188 Καὶ τοὺς Τεκτοσάγας δέ φασι μετασχεῖν τῆς ἐπὶ Δελφοὺς στρατείας, τούς τε θησαυροὺς τοὺς εὑρεθέντας παρ' αὐτοῖς ὑπὸ Καιπίωνος τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ῥωμαίων ἐν πόλει Τολώσσῃ τῶν ἐκεῖθεν χρημάτων μέρος εἶναί φασι, προσθεῖναι δὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐκ τῶν ἰδίων οἴκων ἀνιεροῦντας καὶ ἐξιλασκομένους τὸν θεόν· προσαψάμενον δ'αὐτῶν τὸν Καιπίωνα διὰ τοῦτο ἐν δυστυχήμασι καταστρέψαι τὸν βίον, ὡς ἱερόσυλον ἐκβληθέντα τῆς πατρίδος, διαδόχους δ'ἀπολιπόντα παῖδας, ἃς συνέβη καταπορνευθείσας, ὡς εἴρηκε Τιμαγένης, αἰσχρῶς ἀπολέσθαι. cfr. C. Müller F. H. G. III. p. 323 frg. 9 Timagenis. vide frg. 27 Posid. et A. Schaefer „Quellenkunde der römischen Geschichte,“ Leipz. 1881 pag. 87 s. v. „Timagenes“ et pag. 65 s. v. „Posidonius.“ cfr. p. 28.

IV. 1,8 = p. 183 Περὶ δὲ τῶν τοῦ Ῥοδανοῦ στομάτων Πολύβιος μὲν ἐπιτιμᾷ Τιμαίῳ, φήσας εἶναι μὴ πεντάστομον, ἀλλὰ δίστομον· Ἀρτεμίδωρος δὲ τρίστομον λέγει. cfr. Polyb. XXXIV. 10,5; de Timaeo C. Müller F. H. G. I. p. 200 frg. 38; de Artemidoro S. F. W. Hoffmann „Die Iberer im Westen und Osten. Artemidorus der Geograph.“ Leipz. 1838 p. 181 seqq. frg. 1 et

R. Stiehle „Der Geograph Artemidorus von Ephesus." Philol. XI. p. 193 seqq. frg. 33.

IV. 1,11 = p. 185 Εἰσὶ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ (sc. τοῦ Δρουεντία καὶ τοῦ Ἴσαρος ποταμῶν) πόλεις καὶ Αὐενιὼν καὶ Ἀραυσίων καὶ Ἀερία, τῷ ὄντι, φησὶν Ἀρτεμίδωρος, ἀερία διὰ τὸ ἐφ' ὕψους ἱδρῦσθαι μεγάλου. frg. 32 apud Stiehle, cfr. eius adnot.; frg. 2 apud Hoffmann l. c.

IV. 4,6 = p. 198 Τοῦτο δ'ἔτι μυθωδέστερον εἴρηκεν Ἀρτεμίδωρος τὸ περὶ τοὺς κόρακας συμβαῖνον. λιμένα γάρ τινα τῆς παρωκεανίτιδος ἱστορεῖ δύο κοράκων ἐπονομαζόμενον, φαίνεσθαι δ'ἐν τούτῳ δύο κόρακας τὴν δεξιὰν πτέρυγα παράλευκον ἔχοντας· τοὺς οὖν περί τινων ἀμφισβητοῦντας, ἀφικομένους δεῦρο ἐφ' ὑψηλοῦ τόπου σανίδα θέντας ἐπιβάλλειν ψαιστά, ἑκάτερον χωρίς· τοὺς δ'ὄρνεις ἐπιπτάντας τὰ μὲν ἐσθίειν, τὰ δὲ σκορπίζειν· οὗ δ'ἂν σκορπισθῇ τὰ ψαιστά, ἐκεῖνον νικᾶν. ταῦτα μὲν οὖν μυθωδέστερα λέγει, περὶ δὲ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης πιστότερα, ὅτι φησὶν εἶναι νῆσον πρὸς τῇ Βρεττανικῇ, καθ' ἣν ὁμοῖα τοῖς ἐν Σαμοθρᾴκῃ περὶ τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Κόρην ἱεροποιεῖται. frg. 36 ap. Stiehle, frg. 3 ap. Hoffm. l. c.

IV. 3,3 = p. 193 Φησὶ τὸ μῆκος αὐτοῦ (sc. τοῦ Ῥήνου) σταδίων ἑξακισχιλίων Ἀσίνιος... φησὶ δὲ καὶ δίστομον εἶναι, μεμψάμενος τοὺς πλείω λέγοντας. cfr. H. Peter, hist. Rom. frg. Lips. 1883 pag. 265.

IV. 4,6 = p. 199 Ἔφορος δὲ ὑπερβάλλουσάν τε τῷ μεγέθει λέγει τὴν Κελτικήν, ὥστε ἧσπερ νῦν Ἰβηρίας καλοῦμεν ἐκείνοις τὰ πλεῖστα προσνέμειν μέχρι Γαδείρων, φιλέλληνάς τε ἀποφαίνει τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πολλὰ ἰδίως λέγει περὶ αὐτῶν οὐκ ἐοικότα τοῖς νῦν. ἴδιον δὲ καὶ τοῦτο· ἀσκεῖν γὰρ αὐτοὺς μὴ παχεῖς εἶναι μηδὲ προγάστορας, τὸν δ'ὑπερβαλλόμενον τῶν νέων τὸ τῆς ζώνης μέτρον ζημιοῦσθαι. cfr. C. Müller F. H. G. I. p. 245 frg. 43 Ephori.

IV. 4,1 = p. 195 Ὀσίσμιοι δ'εἰσίν, οὓς Τιμίους ὀνομάζει Πυθέας, ἐπί τινος προπεπτωκυίας ἱκανῶς ἄκρας εἰς τὸν ὠκεανὸν οἰκοῦντες, οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον δέ, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνός φησι καὶ οἱ πιστεύσαντες ἐκείνῳ. cfr. M. Fuhr „Pytheas aus Massalia" Darmstadt 1842 p. 72 et 73, p. 28 et 29. cfr. Mannert „Alte Geographie" I. 67. cfr. pag. 15.

IV. 2,1 = p. 190 Ὁ δὲ Λείγηρ μεταξὺ Πικτόνων τε καὶ Ναμνιτῶν ἐκβάλλει. πρότερον δὲ Κορβιλὼν ὑπῆρχεν ἐμπόριον ἐπὶ τούτῳ τῷ ποταμῷ, περὶ ἧς εἴρηκε Πολύβιος, μνησθεὶς τῶν ὑπὸ Πυθέου μυθολογηθέντων, ὅτι Μασσαλιωτῶν μὲν τῶν συμμιξάντων Σκιπίωνι οὐδεὶς εἶχε λέγειν οὐδὲν μνήμης ἄξιον, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος περὶ τῆς Βρεττανικῆς, οὐδὲ τῶν ἐκ Νάρβωνος οὐδὲ τῶν ἐκ Κορβιλῶνος, αἵπερ ἦσαν ἄρισται πόλεις τῶν ταύτῃ, Πυθέας δ'ἐθάρρησε τοσαῦτα ψεύσασθαι. Polyb. XXXIV. 10,6 et 7. cfr. M. Fuhr l. c. pag. 49—51.

His locis libri quarti Strabo fontem ex quo hausit citat, quapropter, unde *cetera* petita sint, *coniectura exquiri* necesse est. Commentarios autem C. Julii Caesaris uberrimum fuisse fontem omnibus iis, qui post Caesarem Galliam descripserunt, facile intellegitur. Quae cum ita sint, non est mirandum etiam Strabonem in ea Γεωγραφικῶν parte, de qua agitur, Caesaris commentarios diligentissime perscrutatum esse, quod cognoscemus, ubi eos locos, in quibus *Strabo Caesarem fere ad verbum expressit*, composuerimus:

Str. IV. 2,3 = p. 191	Caes. b. g. VII. 11,4
ῥυεὶς δ'οὗτος (sc. ὁ Λείγηρ) παρὰ Κήναβον, τὸ τῶν Καρνούτων ἐμπόριον.	Cenabum Carnutum proficiscitur — § 6 quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat. cfr. Hirt. b. g. VIII. 5,2 Caesar in oppido Carnutum Cenabo castra posuit.
πρὸς μὲν οὖν Καίσαρα περί τε Γεργοουίαν πόλιν τῶν Ἀρουέρνων, ἐφ' ὑψηλοῦ ὄρους κειμένην συνέστησαν οἱ ἀγῶνες, ἐξ οὗ ἦν Οὐερκιγγέτοριξ.	VII. 36,1 Gergoviam pervenit . . . perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnis aditus difficiles habebat. VII. 4,1 et 2 Vercingetorix, Arvernus . . . expellitur ex oppido Gergovia cfr. VII. 34—54.

καὶ ὁ (Meinecke *ὁ* om.) *περὶ Ἀλησίαν πόλιν Μανδουβίων, ἔθνους ὁμόρου τοῖς Ἀρουέρνοις, καὶ ταύτην ἐφ' ὑψηλοῦ λόφου κειμένην, περιεχομένην δ' ὄρεσι καὶ ποταμοῖς δυσίν, ἐν ᾗ καὶ* (Kramer et Mein. add. *καί*) *ἑάλω ὁ ἡγεμών, καὶ ὁ πόλεμος τέλος ἔσχε.*

VII. 68, 1 Vercingetorix . . . Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit. 69, 1 seqq. Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo admodum edito . . . cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum planicies . . patebat; reliquis ex omnibus partibus colles . . . oppidum cingebant. 89, 4 Vercingetorix deditur, arma proiciuntur.

Bene monet A. Millerus „Strabo's Quellen über Gallien und Britannien", Regensburg 1867—68 (Stadtamhof 1868) Prgr. pag. 18 „Strabo's Beschreibung ist hier bis in's Einzelne genau nach dem Vorbilde (Caesar sc.), so z. B. auch darin, dass Alesia auf einem collis (*λόφος*) liegt, während Gergovia auf einem mons (*ὄρος*) emporragt."

De A. Milleri commentatione iam hoc loco breviter adnotare liceat: in universum quidem Millero assentiendum est Strabonem, quamvis haud pauca ex Posidonio hauserit, Caesare tamen primo fonte usum esse, quod nos quoque hac dissertatione demonstrare conabimur. At in eo dissentiemus a Millero, quod singula diligentius exquiremus additis cum iis locis, quos Strabo et Caesar a Posidonio aliisque auctoribus deprompserunt, tum iis quae Ammianus Marcellinus narravit „de situ locorum Galliarum et de figuris moribusque hominum" (cfr. Amm. XV. 11, 17 s. f.).

Str. IV. 3, 5 = p. 194

ἀξιολογώτατον δ' ἐστὶν ἔθνος τῶν ταύτῃ Ῥῆμοι, καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῶν Δουρικορτόρα μάλιστα συνοικεῖται.

Caes. b. g. V. 54, 4

Remos . . . praecipue semper honore Caesar habuit. — VI. 44, 1 Exercitum Caesar . . . Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto . . cfr. VI. 12, 9.

De Strabonis voce „*ἀξιολογώτατον*" vide Kiepert „Lehrbuch der alten Geographie," Berlin 1878 p. 526 § 457.

Str. IV. 3, 4 = p. 193

ἐν δὲ τοῖς Σηκοανοῖς ἐστι τὸ ὄρος ὁ Ἰουράσιος, διορίζει δ' Ἐλουηττίους καὶ Σηκοανούς. cfr. VI. 6, 11 *εἰς τὰ Ἐλουηττίων πεδία κἀντεῦθεν εἰς Σηκοανοὺς ὑπέρθεσις διὰ τοῦ Ἰόρα ὄρους.*

Caes. b. g. I. 2, 3

Iura monte, qui est inter Sequanos et Helvetios. — I. 8, 1 ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit. cfr. I. 6, 1. cfr. Kiepert l. c. § 431 pag. 500 et pag. 501 adn. 4.

Str. IV. 4, 3 = p. 196

τούτων δὲ (sc. *τῶν Κελτῶν*) *τοὺς Βέλγας ἀρίστους φασίν . . . ὥστε μόνους ἀντέχειν πρὸς τὴν τῶν Γερμανῶν ἔφοδον, Κίμβρων καὶ Τευτόνων. αὐτῶν δὲ τῶν Βελγῶν Βελλοάκους ἀρίστους φασί.*

τῆς δὲ πολυανθρωπίας σημεῖον· εἰς γὰρ τριάκοντα μυριάδας ἐξετάζεσθαί φασι τῶν Βελγῶν πρότερον τῶν δυναμένων φέρειν ὅπλα.

Caes. b. g. I. 1, 3

Horum omnium fortissimi sunt Belgae. cfr. Hirt. b. g. VIII. 54, 5 Belgae, quorum maxima virtus . . esset. — b. g. II. 4, 2 seqq. Belgas . . solos esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. II. 4, 5 Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere. cfr. Hirt. VIII. 6, 2. Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant.

Caesar, ed. Dittenberger, Berlin 1879, Anhang: Geogr. Register s. v. Gallia (Belgae) p. 375: „Einen Schluss auf die Bevölkerung kann man aus der militärischen Statistik VII. 75 (Aufgebot unter Vercingetorix, wobei ausdrücklich erwähnt ist, dass nicht alle waffenfähige Mannschaft zusammenkam, sondern jeder Staat nach Verhältniss eine Anzahl stellte) u. II. 4 machen, wo die Belgier allein

gegen 300,000 Mann stellen." — Miller l. c. pag. 27 dicit de hac re: „Die II. 4 aufgeführte Zählung weist 296,000 belgische Streiter auf, also bis auf etliche Tausende die Strabonische Zahl."

Strabonem in iis, quae de Belgis et Bellovacis protulit Caesarem transcripsisse apparet; contra Caesar ipse narrat secundum ea quae ex Remis comperit, nam dicit II. 4,1 „Cum ab his (sc. Remis, cfr. II. 3) quaereret, quae civitates quantaeque essent in armis et quid in bello possent, sic reperiebat."

Ut melius intellegatur, qua ratione Strabo Caesaris commentariis usus sit, iam sequantur ea, *quae Strabo ex Caesaris scriptis excerpsit.* Haec, quamvis cum Caesare non ad verbum consentiant, tamen ex Caesare fonte hausta esse comparatione utriusque auctoris verborum demonstrari potest.

Str. IV. 3,5 = p. 194

ἐμφερὴς δ'ἐστὶ τῇ τῶν Μεναπίων ἥ τε τῶν Μορινῶν καὶ ἡ τῶν Ἀτρεβατίων καὶ Ἐβουρώνων· ὕλη γάρ ἐστιν οὐχ ὑψηλῶν δένδρων πολλὴ μέν, οὐ τοσαύτη δέ, ὅσην οἱ συγγραφεῖς εἰρήκασι, τετρακισχιλίων σταδίων, καλοῦσι δ'αὐτὴν Ἀρδουένναν· κατὰ δὲ τὰς πολεμικὰς ἐφόδους συμπλέκοντες τὰς τῶν θάμνων λύγους, βατώδεις οὔσας, ἀπέφραττον τὰς παρόδους. ἔστι δ'ὅπου καὶ σκόλοπας κατέπηττον,

Caes. b. g. VI. 29,4

per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet, milibusque amplius quingentis in longitudinem patet. cfr. V, 3,4 in silvam Arduennam — ingenti magnitudine. II. 17,4 Nervii antiquitus . . quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis crebris*que* (Dittenb.) in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae saepes munimenta praeberent, quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset.

αὐτοὶ δὲ κατέδυνον εἰς τὰ βάθη πανοίκιοι, νησίδια ἔχοντες ἐν τοῖς ἕλεσι.

II. 28,1 maiores natu (Nerviorum), quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus (cfr. 16,4). III. 28,2 Morini Menapiique . . continentes silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. IV. 38,3 Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant. cfr. VI. 5,4. — Similiter Caesar de *Suebis* dicit IV. 19,2 more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, ut . . liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent. cfr. VI. 29,1.

ἐν μὲν οὖν ταῖς ἐπομβρίαις ἀσφαλεῖς τὰς καταφυγὰς εἶχον,

III. 29,2 Cum iam pecus atque extrema impedimenta a nostris tenerentur, ipsi (sc. Menapii Morinique) densiores silvas peterent, eiusmodi sunt tempestates consecutae, ut opus necessario intermitteretur.

ἐν δὲ τοῖς αὐχμοῖς ἡλίσκοντο ῥᾳδίως.

IV. 38,2 qui (sc. Morini), cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo superiore anno (cfr. III. 28,2) perfugio fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni pervenerunt.

Groskurdius, „Strabons Erdbeschreibung in 17 Büchern" verdeutscht von Chr. G. Groskurd, Berlin und Stettin 1831, ad Str. IV. 3,5 recte adnotat p. 335 adn. 1: „Caesar giebt in B. VI. 29 de bell. Gall. den Ardennen eine Länge von 500 Römischen Meilen (4000 Stadien, 100 geogr. Meilen). Warum soll Strabo, entweder durch Andre eines Besseren belehrt, oder auch von selbst die Falschheit jener Angabe begreifend, von Caesar nicht abweichen?

dürfen? Selbst Caesar's Nachricht könnte vielleicht auf einer alten Verderbniss seiner Zahl beruhen; aber sehr wahrscheinlich meint Strabo unter den getadelten Geschichtsschreibern den Caesar selbst." De Menapiis et Morinis vide Kiepert l. c. §. 455 pag. 524 et § 457 pag. 527.

Str. IV. 2,3 = p. 191

τῆς δυνάμεως δὲ τῆς πρότερον Ἀρούερνοι μέγα τεκμήριον παρέχονται τὸ πολλάκις πολεμῆσαι πρὸς Ῥωμαίους, τοτὲ μὲν μυριάσιν εἴκοσι, πάλιν δὲ διπλασίαις. τοσαύταις γὰρ πρὸς Καίσαρα τὸν Θεὸν διηγωνίσαντο μετὰ Οὐερκιγγετόριγος, πρότερον δὲ . . πρὸς Μάξιμον τὸν Αἰμιλιανόν.

Caes. b. g. VII, imprimis cap. 34—54 de proeliis apud Gergoviam, cap. 68—90 de proeliis apud Alesiam commissis.

I. 45,2 bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo (anno 633 a. u. c. = anno 121 a. Chr. n.; cfr. Mommsen „Römische Geschichte" II⁶. Berlin 1874 pag. 162, Mommsen-Marquardt „Handb. d. Röm. Alterth." IV. Bd. „Röm. Staatsverw." I. Leipz. 1873 pag. 110 et adn. 7).

Ad quae Strabonis verba Miller l. c. pag. 18 recte adnotat: „Dass Strabo diese sämmtlichen Truppen aus ganz Gallien (im engeren Sinne) für Arverner hält, ist freilich zu eng, allein er schreibt so, weil der leitende Mann und das leitende Volk Arverner sind".

Str. IV. 3,2 = p. 192

οἱ δὲ Αἰδοῦοι καὶ συγγενεῖς Ῥωμαίων ὠνομάζοντο καὶ πρῶτοι τῶν ταύτῃ προσῆλθον πρὸς τὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν. πέραν δὲ τοῦ Ἄραρος οἰκοῦσιν οἱ Σηκοανοί, διάφοροι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἐκ πολλοῦ γεγονότες καὶ τοῖς Αἰδούοις· [τοῖς μὲν Ῥωμαίοις] (add. Grosk., cuius adnot.

ad hunc locum cfr., itemque Kram.), *ὅτι πρὸς Γερμανοὺς προσεχώρουν πολλάκις κατὰ τὰς ἐφόδους αὐτῶν τὰς ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, . . πρὸς δὲ τοὺς Αἰδούους καὶ διὰ ταῦτα.*

Caes. b. g. I. 33,2

Quod Aeduos fratres consanguineosque saepenumero a senatu appellatos in servitute atque in dicione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat. cfr. § 3; I. 43; I. 11,3. — Ex oratione Ariovisti I. 44,9 deprompta sunt haec verba: Quod fratres Aeduos appellatos diceret, non se tam . . imperitum esse rerum, ut non sciret, neque . . Aeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. cfr. I. 11. — VI. 12,7 ii (sc. Sequani), qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant. VI. 12,2 hi (sc. Sequani), cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant [1]).

Addere liceat, quae praeterea aliis locis *Caesar* de conditionibus, quibus Aedui Sequanique cum Romanorum republica coniuncti fuerint, profert, ut in unum cogantur; apud *Strabonem* haec *non*

1) cfr. quae Bunbury „A history of ancient geography" in two volumes London 1879 vol. II. pag. 110 de hac re disserit: „The Senate indeed pursued to some extent the same policy as elsewhere, by entering into relations more or less friendly with the different tribes or nations bordering upon the Roman province: more especially with the two powerful tribes of the Arverni and the Aedui, both of whom were honoured with the title of allies and „friends" of the Roman people (Caes. b. g. I. 33. 43. Tac. annal. XI. 25). Even the German chieftain Ariovistus, who had crossed the Rhine with a numerous body of his countrymen, and established himself in the territory of the Sequani (Franche Comté) received a similar appellation (Caes. b. g. I. 43)." Cum his verbis sane assentiendum sit, ea, quae Bunbury deinde profert, recte se non habere ex Caes. b. g. VII. 32 et 33 intellegitur, quem locum postea a nobis allatum vir doctus prorsus omisisse videtur, cum pergat: „But while the Roman Government could not regard with indifference the movements and political relations of the barbarian nations on its immediate frontier, it appears to have refrained from anything like active (!) interference: a policy which was observed with unusual moderation by successive governors of the province for a period of about half a century.

leguntur. Caesar, postquam b. g. VII. 32 et 33 narravit „summo fuisse in periculo civitatem Aeduorum, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gesserint et se uterque eorum legibus creatum esse dixerit, quorum alter fuerit Convictolitavis, alter Cotus; civitatem fuisse omnem in armis, divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: se coegisse Cotum imperium deponere, Convictolitavem, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere se iussisse," copiosius verba facit §§ 37—43, 54—55, 63 seqq. de defectione Aeduorum, Convictolitave et Litavicco ducibus (37, 1), qua bellum cum Vercingetorige gestum augebatur (63, 1); hoc tamen confecto civitatem Caesar ex rebellione et defectione recepit (90, 1).

Neque solum Aeduis intercedebat familiaritas cum Romanis, sed etiam de Sequanis auctor similia profert b. g. I. 3, 4 „In eo itinere persuadet (Orgetorix Helvetius sc.) Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet." — De omnibus rebus, quae in hoc caput cadunt, vide Mommsen „Röm. Gesch." II. Bd. Berlin 1874 pag. 245—249, cfr. pag. 238 et 239.

Str. IV. 3, 2 = p. 192	Caes. b. g. VII. 90, 7
τὸ τῶν Αἰδούων ἔθνος, πόλιν ἔχον Καβυλλῖνον ἐπὶ τῷ Ἄραρι καὶ φρούριον Βίβρακτα.	Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni . . in Aeduis ad Ararim rei frumentariae causa collocat cfr. VII. 42, 5. — VII. 55, 4 Litaviccum Bibracti ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis. I. 23, 1 a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo et copiosissimo. cfr. Kiepert l. c. p. 514 § 445.
Str. IV. 4, 1 = p. 194	Caes. b. g. II. 34
μετὰ δὲ τὰ λεχθέντα ἔθνη τὰ λοιπὰ Βελγῶν ἐστιν ἔθνη τῶν παρωκεανιτῶν, ὧν Οὐένετοι μέν εἰσιν . . Ὀσίσμιοι δ'εἰσίν . .	a P. Crasso, quem miserat ad Venetos, Unellos, Osismos, Curiosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae sunt maritumae civitates Oceanumque attingunt. cfr. III. 9, 10; 7, 4; 9, 1; 17, 3.

De his gentibus modo commemoratis Caesar b. g. VII. 75, 4 disserit: „universis civitatibus, quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Lexovii (Nipperdey, in editione C. Iulii Caesaris commentariorum Lips. 1847 praef. pag. 110 et pag. 107—109 cfr.), Unelli." cfr. b. g. V. 53, 6; Hirt. b. g. VIII. 31, 4. Kiepert l. c. §. 448 p. 516: „Unter dem Namen Aremorica, welcher »am Meer befindlich« (ar. lat. ad, more = mare) bedeutet, werden die Seestaten vom Liger an bis zur Meerenge und dem germanischen Meere (Nordsee) nach keltischem Sprachgebrauch bei Caesar zusammengefasst." vide alia p. 516—517; et Dittenberger, l. c. geogr. Register s. v. „Aremoricae gentes." Ex omnibus his gentibus Strabo solos nominat Venetos, cum omnibus essent noti, quia Caesar cum iis bellaverat, et Osismos quos iam Pytheas citasset. cfr. Str. IV. 4, 1 s. f. = p. 195; cuius verba iam a nobis pag. 6 allata sunt; Müllenhoff „Deutsche Alterthumskunde," Berlin 1870 vol. I. pag. 373—375; R. Stiehle, Philol. XI. pag. 206 frg. 34 Artemidori, ex Steph. Byz. pag. 712, 21 s. v. *Ὠστίωνες* petitum, cfr. etiam Stiehle quae l. c. adnotavit.

Str. IV. 4, 1 = p. 194 et 195	Caes. b. g. III. 7—16
ὧν Οὐένετοι μέν εἰσιν οἱ ναυμαχήσαντες πρὸς Καίσαρα· ἕτοιμοι γὰρ ἦσαν κωλύειν τὸν εἰς τὴν Βρεττανικὴν πλοῦν, χρώμενοι τῷ ἐμπορίῳ.	8, 1 naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt.
κατεναυμάχησε δὲ ῥᾳδίως, οὐκ ἐμβόλοις χρώμενος (ἦν γὰρ παχέα τὰ ξύλα),	13, 8 neque enim his (sc. navibus) nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo); 14, 4 rostro enim noceri non posse cognoverant.
ἀλλ' ἀνέμῳ φερομένων ἐπ' αὐτόν, κατέσπων οἱ Ῥωμαῖοι τὰ ἱστία δορυδρεπάνοις·	14, 6 his (sc. falcibus praeacutis insertis affixisque longuriis § 5) cum funes, qui antem-

	nas ad malos destinabant, comprehensi erant, praerumpebantur.
ἦν γὰρ σκύτινα διὰ τὴν βίαν τῶν ἀνέμων.	13,6 pelles pro velis . . quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri . . velis non satis commode posse arbitrabantur.
ἁλύσεις (Kram. Mein. Miller; *ἁλύσει* cod. C., Cor.; *ἁλύσεσι* Grosk. cfr. quae Kram. et Miller ad scripturam *ἁλύσεις* probandam protulerunt) *ἔτεινον ἀντὶ χάλων* [1]).	13,5 ancorae pro funibus ferreis catenis revinctae.
πλατύπυγα δὲ („*τὰ πλοῖα* omissa esse haud improbabiliter suspicatur Grosk." adnotat Kram., neque tamen has voces textui inseruit) *ποιοῦσι καὶ ὑψίπρυμνα καὶ ὑψόπρωρα διὰ τὰς ἀμπώτεις, δρυΐνης ὕλης, ἧς ἐστιν εὐπορία.*	13,1—4 carinae aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae, naves totae factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam perferendam.

1) Haec porro verba, utrum ad ancoras an ad vela spectent, inter viros doctos dissensio est. Equidem cum Millero consentio, qui l. c. pag. 26 et 27 verba referenda esse ad vela censet, cum Strabo de velis ante disseruerit ac vocem *τείνειν* usurpaverit, quae sit, ut Millerus recte dicit, „das technische Wort vom Anspannen des Takelwerks," quam ad sententiam confirmandam Soph. Antig. 715 Schneid. citat: *αὔτως δὲ ναὸς ὅστις ἐγκρατῆ πόδα / Τείνας ὑπείκει μηδέν, ὑπτίοις κάτω / Στρέψας τὸ λοιπὸν σέλμασιν ναυτίλλεται.*, cui exemplo addam Hom. Od. XI. 11 *τῆς δὲ πανημερίης τέταθ' ἱστία ποντοπορούσης* et Plut. Pericl. cap. 33 *ὥσπερ νεὼς κυβερνήτης ἀνέμου κατιόντος ἐν πελάγει θέμενος εὖ πάντα καὶ κατατείνας τὰ ὅπλα χρῆται τῇ τέχνῃ*, quae ad verba adnotat K. Fuhr (ausgewählte Biographien des Plutarch, erkl. v. C. Sintenis. 3. Bd.: Themistocles et Pericles. 4. Aufl., besorgt v. K. Fuhr. Berlin 1880) secundum Jacobs (Elementarbuch d. griech. Spr. v. Fr. Jacobs, 2. Theil, Jena 1830 p. 51) *κατατείνας τὰ ὅπλα*, mit vorzüglicher Hinweisung auf das Takelwerk: Segel und Taue einziehen. Strabo igitur Caesaris verba, quod iam Millerus cognovisse videtur, *excerpsit*.

Ex iis, quae prolata sunt, Strabonem Caesaris verba excerpsisse apparet; at reliqua, quae Strabo de castris nauticis (*νεωλκίαις*) Venetorum disseruit, aliunde petivit: aut ab alio scriptore quodam, cuius nomen in incerto relinquendum est, aut a Romano quodam vel Gallo, qui, cum in finibus Venetorum consedisset, has res penitus noverat. cfr. Niese, Herm. XIII. p. 45: „Man sieht, wie Strabo in Rom, vielleicht in der Umgebung vornehmer Römer, lebte, die von allen Seiten aus den Provinzen einlaufenden Nachrichten sammelte und sie in seiner sonst ganz aus litterarischen Quellen zusammengestellten Geographie verwerthete." cfr. quae Miller l. c. pag. 4 similia protulit.

Str. IV. 3,4 = p. 193 et 194	Caes. b. g. IV. 10,3 et 4
μετὰ δὲ τοὺς Ἐλουηττίους Σηκοανοὶ καὶ Μεδιοματρικοὶ κατοικοῦσι τὸν Ῥῆνον, ἐν οἷς ἵδρυται Γερμανικὸν ἔθνος . . Τρίβοκχοι . . μετὰ δὲ τοὺς Μεδιοματρικοὺς καὶ Τριβόκχους παροικοῦσι τὸν Ῥῆνον Τρηούιροι.	Rhenus . . longo spatio per fines . . Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricum — cfr. Mommsen, Herm. XVI. p. 446, — Tribocorum, Treverorum citatus fertur.

Ea, quae Strabo narrat, spectare ad Caesaris verba iam Mommsenus l. c. breviter adnotavit: „In der Darstellung Strabo's ist die Anlehnung an die Worte Caesar's deutlich." His Caesaris verbis Strabo plenius atque verbosius addidit, quae aliis locis maximam partem libri quarti belli gallici invenit:

Str. IV. 3,4 = p. 194	Caes. b. g. IV. 3,3
πέραν δὲ ᾤκουν Οὔβιοι κατὰ τοῦτον τὸν τόπον, οὓς μετήγαγεν Ἀγρίππας ἑκόντας εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ Ῥήνου. cfr. Kiepert, l. c. § 454 p. 523.	ad alteram partem (sc. Rheni) succedunt Ubii. IV. 16,5 Ubii, qui uni ex *Transrhenanis*.
Τρηουίροις δὲ συνεχεῖς Νερούιοι, καὶ τοῦτο Γερμανικὸν ἔθνος·	cfr. Caes. b. g. II. 15,3—5. Dittenberger ad § 4 adn.: „Die deutsche Abkunft der Nervier zeigte sich in ihrer Lebensweise mehr als bei den Andern: Treveri et Nervii citra affectationem Germanicae originis ultro am-

bitiosi sunt tamquam per gloriam sanguinis a similitudine et inertia Gallorum separentur. Tac. German. c. 28."

τελευταῖοι δὲ Μενάπιοι πλησίον τῶν ἐκβολῶν ἐφ' ἑκάτερα τοῦ ποταμοῦ κατοικοῦντες ἕλη καὶ δρυμοὺς οὐχ ὑψηλῆς, ἀλλὰ πυκνῆς ὕλης καὶ ἀκανθώδους.	IV. 4, 3 quas regiones (Rheni sc.) Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant. III. 28, 2 Menapii . . continentes silvas ac paludes habebant. VI. 5, 4 Erant Menapii . . perpetuis paludibus silvisque muniti. cfr. VI. 5, 7.
κατὰ τούτους δ'ἵδρυνται Σούγαμβροι Γερμανοί.	IV. 16, 2 illa pars Usipetum et Tencterorum . . post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. cfr. IV. 1, 1 et 2; 18, 3 et 19; VI. 35, 5.
πάσης δ'ὑπέρκεινται τῆς ποταμίας ταύτης οἱ Σόηβοι προσαγορευόμενοι Γερμανοὶ καὶ δυνάμει καὶ πλήθει διαφέροντες τῶν ἄλλων, ὑφ' ὧν οἱ ἐξελαυνόμενοι κατέφευγον εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ Ῥήνου νυνί cfr. Dio. Cass. XXXIX. 47.	IV. 1, 3 Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. IV. 4, 1 et 2 Usipetes et Tencteri . . complures annos Sueborum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi . .

His verbis, quae ad situm gentium pertinentia a Caesare petita sunt, Strabo nonnulla inseruit vel corrigendi vel explicandi causa, quae Caesare mortuo facta erant, velut *Οὔβιοι, οὓς μετήγαγεν Ἀγρίππας ἑκόντας εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ Ῥήνου* (a. 38 a. Chr. n. = 716 a. u. c. cfr. Ranke „Weltgeschichte" III. Theil „Das altrömische Kaiserthum," Leipz. 1883 pag. 10 sqq. Suet. Aug. 21: »ex quibus (sc. Germanis) Ubios et Sicambros dedentes sese traduxit in Galliam atque in proximis Rheno agris collocavit.« Tac. German. 28); *Τρηούιροι, καθ'οὓς πεποίηται τὸ ζεῦγμα ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων νυνὶ τῶν στρατηγούντων τὸν Γερμανικὸν πόλεμον.* —

Strabonem diligentissime Caesaris commentarios excussisse ex contentione et comparatione auctorum intellegendum est. Iam vero quaestio exsistit, qui fuerint fontes Caesaris, quae hoc fere modo ad exitum adducenda est. Caesar narrat, quae in his regionibus moratus aut ipse cognovit aut comperit ab Gallis, quibuscum convenit, cum saepius legamus: Caesar certior factus IV. 5, 1; quibus in locis esse Germanos audiebat IV 7, 2; hi centum pagos habere dicuntur IV. 1, 4; a Suebis agri vacare dicuntur IV. 3, 2 etc. Cum consentiant Caesaris verba IV. 1, 8 „neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt (sc. Suebi)" cum iis, quae Athen. IV. p. 153 E — a C. Müllero l. c. frg. 32 Posidonii excerptis inserta — de Germanis ex Posidonio sumpsit: *Γερμανοὶ δὲ, ὡς ἱστορεῖ Ποσειδώνιος ἐν τῇ τριακοστῇ, ἄριστον προσφέρονται κρέα μεληδὸν ὠπτημένα καὶ ἐπιπίνουσι γάλα καὶ τὸν οἶνον ἄκρατον* — quo de loco postea iterum in Str. IV. 4, 3 = p. 197 verba faciemus, — forsitan quis credat, etiam Caesarem, quae b. g. IV. 1, 3—3, 2 de Sueborum gente et cultu vitae narrat, ab eodem Posidonio petiisse. Quamvis hoc fieri potuisse negandum non sit, tamen probabilius est Posidonium omnia Germanorum, quae illo tempore prorsus fere incomperta erant, non tam accurate descripsisse, ut apud Caesarem invenimus: IV. 1, 4—7 quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educi, reliquos domi manere, ut se atque illos alant; IV. 1, 9 et 10 de consuetudine et moribus Sueborum in pace; IV. 2, 2 de eorum iumentis etc. Quin etiam probandum est, Caesarem narrare, quae ipse a Gallis, Germanis, mercatoribus (cfr. IV. 2, 1), quibuscum in bellis convenerat, relata erant.

Addere hoc loco liceat, quae et Caesar et Strabo de Helvetiis exposuerunt, cum Strabo nihil fere Caesaris verbis simile praebeat:

Str. IV. 3, 3 = p. 193	Caes. b. g. I. 1, 4
φασὶ δὲ καὶ πολυχρύσους τοὺς Ἐλουηττίους, μηδὲν μέντοι ἧττον ἐπὶ λῃστείαν τραπέσθαι, τὰς τῶν Κίμβρων εὐπορίας ἰδόντας (cfr. VII. 2, 2 = p. 293). *ἀφανισθῆναι δ'αὐτῶν τὰ δύο φῦλα,*	Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum

τριῶν ὄντων, κατὰ στρατείας [1]). ὅμως δ'ἐκ τῶν λοιπῶν τόπων τὸ τῶν ἐπιγόνων πλῆθος ἐδήλωσεν ὁ πρὸς Καίσαρα τὸν Θεὸν πόλεμος, ἐν ᾧ περὶ τετταράκοντα μυριάδες σωμάτων διεφθάρησαν, τοὺς δὲ λοιποὺς σώζεσθαι μεθῆκεν εἰς ὀκτακισχιλίους, ὅπως μὴ τοῖς Γερμανοῖς, ὁμόροις οὖσιν, ἔρημον τὴν χώραν ἀφῇ.

gerunt. I. 12,2—5 omnis Helvetia in quattuor pagos divisa est (quorum unus 12,4 Tigurinus, alius 27,4 Verbigenus (cfr. Str. VII. 2,2 = p. 293) appellatur; tertium citat Strabo l. c. Tougenum, cfr. Bergk, Jahrb. d. Ver. v. Alterth.-Freunden i. Rheinl., Heft 57, Bonn 1876 p. 38). b. g. I. 29,3 Summa omnium (i. e. Helvetiorum, Tulingorum, Latovicorum, Rauricorum, Boiorum cfr. § 2) fuerunt ad milia CCCLXVIII (secundum tabulas in castris Helvetiorum repertas, graecis litteris confectas et ad Caesarem relatas 29,1). Eorum qui domum redierunt censu habito . . repertus est numerus milium C et X. I. 28,3 et 4 Helvetios, Tulingos, Latovicos in fines suos reverti iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. cfr. Mommsen Herm. XVI. pag. 447—449.

---

1) cfr. Mommsen Herm. XVI. p. 449 adn. 3: „Dass Strabo die Tiguriner und Tougener und deren (angebliche) Vernichtung im Kimbernkriege meint, zeigt 7,2,2 = p. 293.“ Quod Strabo vocem „pagus“ reddidit voce „φῦλον“ cfr. l. c. pag. 449 et 450: „Strabo setzt, gewiss nach dem Vorgange des ortskundigen Posidonius, für pagus φῦλον.“

Quod Strabo dicit Helvetios auro abundare, nihilo autem minus conspicatos Cimbrorum divitias praedari coepisse, haec ita cum verbis VII. 2,2 = pag. 293 commemoratis, quae a Posidonio petita esse Strabo praedicat, consentiunt, ut hoc quoque loco Strabonem Posidonio fonte usum esse verisimile sit. — In verbis, quae insequuntur ἀφανισθῆναι δ'αὐτῶν τὰ δύο φῦλα τ ρ ι ῶ ν ὄντων κατὰ στρατείας, nihil quod apud Caesarem legimus inest, cum is *quattuor* pagos et fere cotidiana proelia ab Helvetiis cum Germanis commissa enumeret. Neque aliter res se habet in verbis ὁ πρὸς Καίσαρα τὸν Θεὸν πόλεμος, ἐν ᾧ περὶ τετταράκοντα μυριάδες σωμάτων (sc. Ἐ λ ο υ η τ τ ί ω ν) διεφθάρησαν, τοὺς δὲ λοιποὺς σώζεσθαι μεθῆκεν εἰς ὀ κ τ α κ ι σ χ ι λ ί ο υ ς, cum Caesar summam omnium capitum *quinque* illarum gentium, quas 29,2 nominavit, fuisse ad milia CCCLXVIII proferat, postquam „in castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque“ (29,1). De numero eorum, qui domum redierunt, Millerus l. c. pag. 23 haec dicit: „Bezüglich der Zahl der zurückgewanderten Helvetier weicht Strabo von Caesar ab, während er in allem Uebrigen fast wörtlich (!) mit ihm zusammenstimmt. Man nimmt deshalb an, so Forbiger in seiner Uebersetzung, diese Zahl sei bei Strabo gefälscht, oder dieser müsse aus andern Quellen geschöpft haben. Wir glauben dies Letztere ganz und gar nicht, denn in diesen Dingen blieb Caesar für jeden der Späteren die einzige Originalquelle und man konnte nur aus ihm schöpfen. Es lässt sich aber auch positif beweisen, dass die Zahl aus Caesar ist: Nämlich 6 Jahre nach der grossen Schlacht bei Bibracte rangiren die Helvetier bereits wieder unter denjenigen Völkerschaften, die beim allgemeinen Aufgebot Galliens 8000 Mann in's Feld stellten (VII. 75 octona (sc. milia) Pictonibus et Turonibus et Parisiis et *Helvetiis*). Strabo nennt uns also statt der Zahl des gesammten zurückgewanderten Volkes die der *streitbaren* Männer, welche die Helvetier damals wieder in's Feld zu stellen vermochten.“ Sane concedendum est Millero, hunc numerum octo milium apud Caesarem inveniri; sed illo loco (b. g. VII. 75) de rebus, quae anno *52* gestae sunt, agitur, cum Strabo

IV. 3,3 de anno *58* disserat, quod manifesto cognoscitur ex verbis ὅπως μὴ τοῖς Γερμανοῖς ὁμόροις οὖσιν ἔρημον τὴν χώραν ἀφῇ, quae cum Caesaris verbis I. 28,4 ita consentiant, ut ea brevius reddita esse a Strabone appareat. Quare Millerus erravit atque hoc statuendum est: Strabo Caesare ipso usus non est, sed alio auctore, qui quasi primoribus tantum labris gustaverat singula ex Caesaris commentariis et extremis, ut dicitur, digitis attigerat, cum quae certa tabulis in castris Helvetiorum repertis et censu habito Caesar affert neglexerit.

Praeter Caesarem Strabo usus est etiam aliis auctoribus, qui ante Caesarem de Galliarum situ narraverunt et ab ipso Caesare aliquotiens usurpati sunt. Quorum ex numero Posidonius praecipue commemorandus est. Itaque primum iam ea proferemus, *quae et Strabo et Caesar ex Posidonio hauserint*; quibus locis subiungemus, *quae Strabo a Posidonio petita solus praebet*:

Str. IV, 1,13 = p. 188	Caes. b. g. VI. 16,1
ἡ χώρα (τῶν Τεκτοσάγων sc.) πολύχρυσος οὖσα καὶ δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων . . πολλαχοῦ * τῆς Κελτικῆς * (quae verba Grosk. et Kram. uncis incluserunt et Mein. recte omisit) ἔσχε θησαυρούς· cfr. Diod. Sic. V. 27.	natio est omnis Gallorum admodum *dedita religionibus*.

Recte Millerus l. c. pag. 17 Strabonem hunc locum ex Posidonio hausisse suspicatur, quod verbis ὥσπερ ἐκεῖνός τε (sc. Ποσειδώνιος) εἴρηκε καὶ ἄλλοι πλείους confirmatur, cfr. pag. 4 et 5. Etiam Caesar, quae VI. 16,1 et VI. 17,4 et 5 protulit, ex Posidonio petiisse videtur, cum de quibusdam rebus cum Strabonis verbis, quae a Posidonio deprompta esse auctor ipse praedicat πιθανώτερος δ'ἐστὶν ὁ Ποσειδωνίου λόγος, consentiat, quamquam Caesar, quae Posidonius narravit de solis Tectosagibus, de omnibus Gallis dixit, cum hanc religionem, δεισιδαιμονίαν, in aliis quoque gentibus (VI. 17,4 multis in civitatibus) inesse cognoverit:

Str. IV. 1,13 = p. 188	Caes. b. g. VI. 17,4 et 5
τὰ μὲν γὰρ εὑρεθέντα ἐν τῇ Τολώσσῃ χρήματα . . φησὶ (sc. Ποσειδώνιος), τὰ μὲν ἐν σηκοῖς ἀποκείμενα, τὰ δ'ἐν λίμναις ἱεραῖς. — καὶ τὰ χρήματα ἐπλεόνασε . . πολλῶν ἀνατιθέντων, καὶ μηδενὸς προσάπτεσθαι θαρροῦντος.[1]	Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos *locis consecratis* conspicari licet; neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet[1]).
Str. IV. 4,5 = C. 198	Caes. b. g. VI. 16,4
καὶ ἄλλα δὲ ἀνθρωποθυσιῶν εἴδη λέγεται· καὶ γὰρ κατετόξευόν τινας καὶ ἀνεσταύρουν ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου καὶ ξύλων (sic emendavit, cum codd. praebeant χόρτου καὶ ξῦλον, Cor. probatum a Grosk. l. c. p. 342 adn. 2), ἐμβαλόντες εἰς τοῦτον βοσκήματα καὶ θηρία παντοῖα καὶ ἀνθρώπους, ὡλοκαύτουν.	Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines.

Cum, quae initio huius loci Strabo profert, apud Caesarem, quamvis copiose de hac Gallorum consuetudine disserat (vide infra), non inveniantur atque auctores aliquot de rebus dissentiant, quia Strabo κολοσσὸν χόρτου καὶ ξύλων, Caesar autem contexta viminibus membra commemorat, atque hic membra simulacrorum vivis hominibus compleri, ille autem non solum homines sed etiam varia bestiarum genera dicit, ut ab utroque auctore aeque perscribatur universa quidem res, sed non singulae rei partes, hanc narrationem a Strabone esse depromptam ex Posidonio, non ex

---

1) Cum quae a Diod. Sic. V. 27 prolata sunt: ἴδιον δέ τι καὶ παράδοξον παρὰ τοῖς ἄνω Κελτοῖς ἔστι περὶ τὰ τεμένη τῶν θεῶν γινόμενον· ἐν γὰρ τοῖς ἱεροῖς καὶ τεμένεσιν ἐπὶ τῆς χώρας ἀνειμένοις ἔρριπται πολὺς χρυσὸς ἀνατεθειμένος τοῖς θεοῖς, καὶ τῶν ἐγχωρίων οὐδεὶς ἅπτεται τούτου διὰ τὴν δεισιδαιμονίαν cum iis, quae Strabo et Caesar de hac re narraverunt, ad verbum fere consentiant et Strabo dixerit Posidonio se usum esse fonte, etiam Diodorum haec ex Posidonio hausisse perspicuum est.

Caesare ut Millerus p. 28 putat, equidem censeo, quo fonte Strabonem de aliis quoque rebus hoc eodem loco relatis usum esse postea videbimus; cum vero et Strabo et Caesar de summa rei eodem modo disserant, etiam Caesarem ex Posidonio hausisse verisimile est[1]).

Str. IV. 2, 1 = p. 190 *παρ' οἷς (sc. Ταρβέλλοις) ἐστι τὰ χρυσεῖα σπουδαιότατα πάντων.*	Caes. b. g. III. 21, 3 cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae structurae sunt.

Quomodo haec verba a Caesare scripta sint, inter viros doctos dissensio est. In codd. ABCe invenitur „secturaeque," quod Nipperdeius mutari vult in „ferrariaeque" secundum b. g. VII. 22, 2; Schneiderus proponit „aerariae structuraeque = Erzgruben und Baue (d. i. Stollen);" Hoffmannus „secturae i. e. lapicidinae;" Dittenbergerus „aerariae structurae" sicuti apud Plin. XXXVI.

1) Quoniam de suppliciis, quibus Galli homines igni cremabant, agitur, addere liceat quae Caesaris commentarios perscrutati aliis locis de hac re invenimus: b. g. I. 4,1 Moribus suis (sc. Helvetiorum) . . damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. — b. g. I. 53, 7 Is (sc. Valerius Procillus) se praesente de se ter sortitus — cfr. Tac. German. 10 et quae Schweizer = Sidler „Cornelii Taciti Germania" Halis 1879 pag. 22 ad hunc locum attulit — consultum dicebat, utrum igni statim cremaretur, an in aliud tempus reservaretur. — b. g. VII. 4, 10 de summa imperii severitate Vercingetorigis: Nam maiore commisso delicto igni atque omnibus tormentis necat, leviore de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios. — b. g. VI. 19, 4 Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur. — b. g. VI. 19,3 Viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum paterfamiliae illustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. — Quae cum ita sint, apparet Caesarem in b. g. I. 4,1; I. 53,7; VII. 4, 10 ea, quae ipse in bellis cognoverat, narrare. Contra de iis, quae VI. 19,3 et 4 protulit, utrum per sermonem certior sit factus, an haec ex fonte quodam, qui quidem in his rebus bene instructus erat, hauserit, in medio relinquam.

22,50 „subterraneae structurae." Cum codd. optimi praebeant „secturaeque," ex iis quae prolatae sunt coniecturis maxime mihi probanda videtur „structurae," quippe quae facile ex codd. lectione restituenda sit ad sententiarumque nexum quadret; accedit quod vox „structurae = bergmännische Baue, Grubenbaue" bene componenda est cum Strabonis „*τὰ χρυσεῖα* = Goldbergwerke" (Grosk.). Nos enim et Strabonem et Caesarem ex eodem fonte, Posidonium dicimus, hausisse credimus: nam primum negari non potest, quin verba, quae apud Caesarem et Strabonem leguntur, quodam modo inter se consentiant, tum quae Caesar dicit narrationi interposita sunt accipienda, denique Caesar etiam alia, ut vidimus, ab Posidonio petivit.

Cum his locis ea de Tectosagibus coniungamus, quae Caesar ex Eratosthene petita praebet, Strabo contra e Posidonio hauserit:

Strabo IV. 1,13 = p. 187 narrat Tectosagum magnam partem seditione orta demigrasse in Phrygiam, postquam alii ex aliis gentibus se cum his coniunxissent, atque ibi circum urbem Ancyram consedisse, cfr. Liv. 38, 24—27; praeter hos eiusdem esse gentis Trocmos et Tolistobogios commemorat, neque autem se compertum habere, unde profecti sint aut ubi aliud domicilium, alias sedes sibi paraverint. — Contra Caesar b. g. VI. 24, 2 et 3 profert: „Ea, quae fertilissima Germaniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem." Ad verba „circum Hercyniam silvam" usque ad „Orcyniam appellant" cfr. Bergerum „Die geographischen Fragmente des Eratosthenes" Leipz. 1880 pag. 361 et 362. His tractatis Strabonem ea, quae initio § 13 memoriae prodidit, non ex Caesare hausisse apparet; fortasse Posidonium auctorem secutus est, quem probabilius Timagene narrasse de pecuniis Tolosae, in urbe Tectosagum amplissima atque ornatissima cfr. Kiepert l. c. p. 510 § 441, inventis paulo post citavit. cfr. pag. 4 et 5.

Quae Strabo IV. 1,7 = p. 182 et 183 de campo saxoso prope Massiliam sito disseruit, a C. Müllero l. c. frg. 28 Posidonii excerptis inserta invenis, et cum verba auctoris a nobis iam pag. 3 et 4 citata sint, hoc loco restat, ut lectorem delegemus ad ea, quae R. Scheppigius „de Posidonio Apamensi rerum gentium terrarum scriptore" Sondershusae 1869 pag. 43 et Millerus pag. 10 de hoc loco exposuerunt.

Quae Str. IV. 4,5 = p. 197 et 198 de Gallorum moribus narravit, a C. Müllero inter Posidonii fragmenta (frg. 26) recepta, iam supra a nobis pag. 5 citata sunt. Cum Strabonis verbis conferendus est Diod. V. 29,4, qui eodem modo Posidonii narrationem ad verbum fere transcripsit. C. Müllerus ad hunc locum addit: „reliqua quae Strabo . . de Gallorum moribus narrat, ex eodem Posidonio *maximam partem* petita fuerint," et recte quidem; neque enim aliter se habent quae sequuntur *τὰς δὲ τῶν ἐνδόξων κεφαλὰς κεδροῦντες ἐπεδείκνυον τοῖς ξένοις, καὶ οὐδὲ πρὸς ἰσοστάσιον χρυσὸν ἀπολυτροῦν ἠξίουν*, quae prioribus ita coniuncta sunt — in his videlicet de *nobilium* hostium capitibus agitur —, ut ab eodem fonte, Posidonio, ea esse petita verisimillimum sit; prorsus autem recte C. Müllerus fecit, quod verba illa in textum non recepit, cum constructio grammatica vetet: auctor enim verbo finito utitur, cum in prioribus verbis infinitivum usurpaverit.

Str. IV. 4,3 = p. 197

χαμευνοῦσι δὲ καὶ μέχρι νῦν οἱ πολλοὶ καὶ καθεζόμενοι δειπνοῦσιν ἐν στίβασι. τροφὴ δὲ πλείστη μετὰ γάλακτος καὶ κρεῶν παντοίων. cfr. Diod. Sic. V. 28 *δειπνοῦσι δὲ καθήμενοι πάντες, οὐκ ἐπὶ θρόνων ἀλλ' ἐπὶ τῆς γῆς, ὑποστρώμασι χρώμενοι λύκων ἢ κυνῶν δέρμασι.* · · · *πλησίον δ' αὐτῶν ἐσχάραι κεῖνται γέμουσαι πυρὸς καὶ λέβητας ἔχουσαι καὶ ὀβελοὺς πλήρεις κρεῶν ὁλομερῶν.*

Posidonii frg. 25 apud C. Müller, ab Athen. IV. p. 151 E petitum: *Κελτοὶ τὰς τροφὰς προτίθενται, χόρτον ὑποβάλλοντες, καὶ ἐπὶ τραπεζῶν ξυλινῶν, μικρὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπηρμένων. ἡ τροφὴ δ' ἐστὶν ἄρτοι μὲν ὀλίγοι, κρέα δὲ πολλὰ ἐν ὕδατι, καὶ ὀπτὰ ἐπ' ἀνθράκων ἢ ὀβελίσκων.* Similia Posidonius (ap. Müller frg. 32; Athen. IV. p. 153 E) de *Germanis* refert: *Γερμανοὶ δέ, ὡς ἱστορεῖ Ποσειδώνιος ἐν τῇ τριακοστῇ* (in nonnullis codd. *τρίτῃ καὶ εἰκοστῇ*, quo in libro

sermo est de Gallorum moribus, vide Müller ad. h. l.), *ἄριστον προσφέρονται κρέα μεληδὸν ὠπτημένα καὶ ἐπιπίνουσι γάλα καὶ τὸν οἶνον ἄκρατον.*; et Caesar, ut iam supra pag. 19 vidimus, tradit b. g. IV. 1,8: Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt (sc. Suebi).

Alia, quae pertinent ad *antiquiores* Galliarum conditiones (cfr. Str. IV. 4,2 *ἀλλ' ἐκ τῶν παλαιῶν χρόνων τοῦτο λαμβάνομεν περὶ αὐτῶν*), de quibus Strabo et Diodorus iisdem saepius verbis referunt, ut uno eodemque fonte, Posidonio, eos esse usos eluceat, sunt: ornatus colli et brachiorum Str. IV. 4,5 Diod. V. 27 med.; capillorum habitus Str. IV. 4,3 med. Diod. V. 28 init.; vestimenta et arma Str. IV. 4,3 et 5 init. Diod. V. 29 et 30; tormenta immolati hominis, si de rebus magni momenti concilium convocatum est Str. IV. 4,5 s. f. Diod. V. 31 med.; ingenium et disciplina Str. IV. 4,2 med. et 4 Diod. V. 31 init.

Str. IV. 4,3 = p. 197

ἀριστοκρατικαὶ δ' ἦσαν αἱ πλείους τῶν πολιτειῶν· ἕνα δ' ἡγεμόνα ᾑροῦντο κατ' ἐνιαυτὸν τὸ παλαιόν, ὡς δ' αὕτως εἰς πόλεμον εἷς ὑπὸ τοῦ πλήθους ἀπεδείκνυτο στρατηγός.

Strabonem fortasse, quae hac de re protulit — videlicet de reipublicae Gallorum disciplina —, ex Caesaris commentariis excerpsisse Millero[1]) concedimus, cum breviter complexus sit et in morem consuetudinemque omnium Gallorum traxerit, quae Caesar suo loco

---

1) Invenis pag. 27 et 28 singulos locos ex Caesare diligenter a Millero conquisitos, quibus addam b. g. VI. 13,1 In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae . . nullo adhibetur consilio. § 3 Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. cfr. VI. 15.

rettulit de singulis gentibus; probabilius tamen videtur, Strabonem, cum et ea, quae de cenis Gallorum paulo ante protulit, ex Posidonio, ut supra cognovimus, transcripserit, et quae in paragrapho quarta narrat ab eodem petierit et eum ipsum in paragrapho quinta nominet, etiam haec ex Posidonio et non ex Caesare, ut Millerus vult, hausisse; accedit quod vereor, ne Strabo, cum certa apud Posidonium invenerit, supervacuum laborem operamque non consumpserit in conquirendis locis.

In fine huius capitis nominandi sunt etiam duo illi loci, ubi Strabo secundum Posidonium narrat loco priore IV. 1,13 = p. 188 de praeda Tolosae a Romanis facta (cfr. C. Müller ad frg. 27 Posid. et ad frg. 9 Timag.; cfr. pag. 5), altero IV. 2,3 = p. 191 de divitiis Luerii, patris Bituiti, quem ad locum Scheppig l. c. p. 21 mea quidem sententia recte adnotat: „Deinde frg. 25 (Athen. IV. p. 151 E) cum Str. IV. 191 componitur. Posidonius de Luerio, Bituiti patre, pecuniam inter plebem celticam dispertiente fuse narrat; Strabo vero in transcursu neque apposito nomine auctoris de Luerio, Bituiti patre, nummos inter amicos dispensante dicit. Strabonis autem narratio brevis tam inepta est, . . ut directe ex Posidonio eam fluxisse vix crediderim.“ cfr. C. Müller, Kram., Grosk. ad h. l.; Mommsen „Röm. Gesch. II⁶. Berlin 1874 pag. 161.

Postquam ergo perquisivimus primum quae Strabo ex Caesare hausit, deinde quae et Strabo et Caesar e Posidonio aut Strabo ex hoc auctore solus deprompsit, iam nunc perspiciamus quae *Ammianus Marcellinus* in libri XV capite 9 seqq. „rerum gestarum“ rettulit „de Galliarum tractu et situ“ (cfr. XV. 9,1) atque „de origine Gallorum“ (cfr. XV. 9,2); et ea quidem proferemus, de quibus

non solum Ammianus, sed etiam Strabo et Caesar disseruerunt. Cum autem intellecturi simus *Timagenem* imprimis usurpatum esse fontem, de hoc auctore nonnulla proponi consentaneum erit.

De Timagene Ammiani fonte Gardthausen „Die geographischen Quellen Ammian's,“ 6. Suppl.-bd. d. Jahrb. f. class. Philol. pag. 547 haec dicit: „Der zweite griechische Geograph“ (de primo geographo, Eratosthenem dicit, cfr. p. 540—546), „den Ammian benutzt und ausdrücklich citirt hat, ist Timagenes 15,9,2 „sed postea *Timagenes* et diligentia Graecus et lingua haec — — conlegit — — cuius fidem secuti — — eadem distincte docebimus et aperte.“ Ohne näher auf die Fragen eingehen zu wollen, die sich an den Namen dieses Historikers knüpfen, kann man doch wohl so viel aus unserer Stelle Ammians entnehmen, dass dieser Timagenes ein Werk geschrieben, in welchem er auch die Urgeschichte der Gallier behandelte. Dass dieses Werk ein geographisches war, wird dadurch wahrscheinlich, dass es nicht nur in Ammians geographischen Episoden, sondern auch in Strabos Geographie benutzt ist.“ Et Mommsen „Ammian's Geographica“ Hermes XVI. pag. 621: „Welche Schrift des Timagenes dem Ammian vorgelegen hat, ist nur in soweit zu entscheiden, dass die lediglich in mythologisch-geographischen Nachrichten bestehenden Auszüge auf das Geschichtswerk nicht passen.“ Idem l. c. adn. 6: „Dass Strabon dies benutzt hat, nicht bloss in seinem verlorenen Geschichtswerk, sondern auch in der erhaltenen Geographie, führt Gutschmid (Literar. Centralblatt 1873 p. 737) mit Recht gegen Gardthausen aus.“ Cfr. etiam Mus. Rhen. vol. XXXVII pag. 548—555, ubi Gutschmid in dissertatione sua „Trogus und Timagenes“ pag. 554 haec de Timagene eiusque industria in componendis operibus attulit: „Ein bekannter, bei den Römern angesehener Autor“ (sc. Trogi Pompei tempore) „war, wenn je einer, Timagenes, der wie Quintil. urtheilt „intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit.“ Das Material im Werke des Timagenes war mit vielem Fleiss aus den verschiedenartigsten Quellen zusammengetragen (cfr. p. 549: „Nicht bloss das ganze Geschichtswerk ist ein sauber ausgeführtes Mosaik, Mosaik ist auch mehr oder weniger jeder einzelne Abschnitt“). Die geographischen Schilderungen

nahmen bei Timagenes einen breiten Raum ein: von 12 Fragmenten sind 5 aus solchen entnommen. Strabo hat ihn daher ausdrücklich und stillschweigend vielfach benutzt." Mommsen l. c. pergit pag. 622: „Es ist nicht in Abrede zu stellen, dass das Hervortreten des Timagenes vorzugsweise bei Nachrichten, welche sich auf Gallien beziehen, die Annahme einer Gallien behandelnden Specialschrift empfiehlt;" adn. 4: „Dies ist Wilamowitz's Ansicht." Hanc eandem sententiam, quam Wilamowitz habet peculiare de Gallia opus a Timagene compositum esse, iam ante eum dixerunt Santo-Crucius „Exam. d. hist. d'Alex."; Bonamyus „Recherches sur l'historien Timagènes" in Mém. de l'acad. Royale des inscr. tom. XIII. pag. 13—49, qui fusius de hoc Timagenis scripto „Gallica" vel „de Gallorum origine" pag. 46—49 disputavit; G. Schwab „disput. de Liv. et Timag., historiarum scriptoribus, aemulis" Stuttg. 1834 Prgr., qui dicit pag. 12: . . . „cum multa alia, tum etiam de *Gallis* Graecum illum (sc. Timagenem) diligentissime didicimus scripsisse. cfr. Amm. XV. 9. Hos igitur libros (sc. „de Gallis" et „de Regibus") Timagenem aliquantum post, quam amicitia Augusti exciderat" — cfr. pag. 9 et Senecam, de ira III. 23 — „et sub ipsum belli Parthici tempus composuisse verisimillimum est." cfr. adn. 57 pag. 25 seqq., ubi Schwab elenchum operum de quibus constat inter scriptores veteres a Timagene compositorum calci dissertationis suae subiecit et praeter 1. historias, 2. libros acta Caesaris continentes, 3. libros de Regibus, 4. periplum totius maris ll. V., enumeravit 5. „Gallica" vel „de Gallorum origine." Idem pergit: „Historias et libros acta Caesaris continentes ab Timagene combustos esse testis est Seneca de ira III. 23, quae duo opera fortasse pro uno eodemque volumine habenda sunt proque eo quod Seneca controv. 34 „historias rerum a Caesare gestarum appellat." Schwab aeque ac Gutschmid in Mus. Rhen. l. c. modo disputavit de Timagene pag. 10: „Habitus est historiarum scriptor diligens[1]), ingeniosus[2]), disertus[3]), „hoc ipso probabilis quod intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit[4])".

1) Amm. Marcell. XV. 9.
2) Senec. controv. 34.
3) Senec. l. c. et Hor. Epist. I. 19, 15 et 16.
4) Quintil. X. 1, 75.

Ad hanc sententiam, Timagenem composuisse proprium de Galliarum situ librum, firmandam accedat, quod Strabo ea, quae de partitione Galliarum IV. 1, 1 = pag. 176 et 177 refert, ex Timagene hausisse videtur, quam coniecturam mox pluribus probabimus. Quae si recta est, Timagenem putabimus initio eius libri Galliam descripsisse ex Caesaris belli gallici capite primo et Caesaris verbis adiecisse, quae ipse cum Romae esset (cfr. Mommsen l. c. p. 619, Suidam s. v. Timag., Senecam l. c.) aut perceperit auribus aut ex aliis scriptoribus invenerit.

Str. IV. 1, 1 = p. 176 *Οἱ μὲν δὴ τριχῇ διῄρουν* (sc. *τὴν ὑπὲρ τῶν Ἄλπεων Κελτικήν*), *Ἀκυιτανοὺς καὶ Βέλγας καλοῦντες καὶ Κέλτας· τοὺς μὲν Ἀκυιτανοὺς τελέως ἐξηλλαγμένους οὐ τῇ γλώττῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς σώμασιν, ἐμφερεῖς Ἴβηρσι μᾶλλον ἢ Γαλάταις· τοὺς δὲ λοιποὺς Γαλατικοὺς μὲν τὴν ὄψιν, ὁμογλώττους δ'οὐ πάντας, ἀλλ' ἐνίους μικρὸν παραλλάττοντας ταῖς γλώτταις· καὶ πολιτεία δὲ καὶ οἱ βίοι μικρὸν ἐξηλλαγμένοι εἰσίν.*	Caes. b. g. I. 1, 1 Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt.	Amm. XV. 11, 1 Temporibus priscis . . tripertitae fuisse creduntur in Celtas eosdemque Gallos divisae et Aquitanos et Belgas, lingua institutis legibusque discrepantes.
Str. IV. 2, 1 = p. 189 *ὁρίζονται δὲ* (sc. *οἱ Ἀκουιτανοὶ*) *τῷ Γαρούνᾳ ποταμῷ, ἐντὸς τούτου καὶ τῆς Πυρήνης οἰκοῦντες.* — Str. IV. 1, 1 = p. 177	Caes. b. g. I. 1, 7 Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter	Amm. XV. 11, 13 Aquitania quae Pyrenaeos montes et eam partem spectat oceani, quae pertinet ad Hispanos.

Ἀκουιτανοὺς μὲν τοίνυν ἔλεγον τοὺς τὰ βόρεια τῆς Πυρήνης μέρη κατέχοντας καὶ τῆς Κεμμένης μέχρι πρὸς τὸν ὠκεανὸν τὰ ἐντὸς Γαρούνα ποταμοῦ.	occasum solis et septentriones.	
	Caes. b. g. I. 1,2 Gallos (i. e. Celtas, cfr. I. 1,1) ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit.	Amm. XV. 11,2 et 3 Et Gallos quidem, qui Celtae sunt, ab Aquitanis Garumna disterminat flumen . . a Belgis vero eandem gentem Matrona discindit et Sequana.

Qua de descriptione Galliarum a Caesare initio commentariorum facta cfr. Bunbury „A history of ancient geography“ in two volumes London 1879, vol. II p. 123 et Kiepert l. c. § 430 pag. 498 et 499.

Primum igitur locis quibus Strabo, Caesar, Ammianus de descriptione Galliarum inter se consentiunt enumeratis iam videamus, ut descriptionem Galliarum ad finem pertractemus, ubi cum inter se auctores discrepant tum Strabo plura quam Caesar profert. De his rebus conferas Millerum l. c. pag. 11—17. Strabo Caesare se usum esse fonte ipse dicit IV. 1,1 = p. 177 *οὕτω δὲ καὶ ὁ Θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν* (cfr. pag. 2 et 3), eodemque modo ac Caesar Galliam intellegit cunctas terras, quae a Pyrenaeis usque ad Rhenum porriguntur Caes. b. g. I. 1,5 et 7; Str. II. 4,21 = p. 128; IV. 1,1 = p. 177; IV. 5,1 = p. 199, quas Caesar appellat Galliam ulteriorem b. g. I. 7,1 et 2; I. 10,3; b. c. I. 33 aut Galliam transalpinam b. g. VII. 1,2; Strabo IV. 1,1 = p. 176 *τὴν ὑπὲρ τῶν Ἄλπεων Κελτικήν* aut IV. 1,2 = p. 178 *πᾶσαν τὴν ἐκτὸς Κελτικήν*. In ea autem re dissentiunt auctores inter sese, quod Caesar voce „omnis Gallia“ b. g. I. 1,1 nullam significat Galliae partem nisi eam, quae illis temporibus

libera erat b. g. I. 45,2[1]); Strabo contra „provinciam“ quoque ad Galliam omnem adnumerat IV. 1,2 = p. 178 *Κοινῇ μὲν οὖν ταῦτα λέγομεν περὶ πάσης τῆς ἐκτὸς Κελτικῆς, περὶ δὲ τῶν τεταρτημορίων ἑκάστου διαλαβόντες λέγωμεν νυνί . . καὶ πρῶτον περὶ τῆς Ναρβωνίτιδος.* IV. 1,3 = p. 178 *τῷ δὲ νοτίῳ πρόσκειται παρὰ τὸ λεχθὲν σχῆμα ἡ ἐφεξῆς παραλία, ἣν ἔχουσιν οἵ τε Μασσαλιῶται καὶ οἱ Σάλυες μέχρι Λιγύων ἐπὶ τὰ πρὸς Ἰταλίαν μέρη καὶ τὸν Οὔαρον ποταμόν. οὗτος δ' ἐστίν . . ὅριον τῆς Ναρβωνίτιδος καὶ τῆς Ἰταλίας.*

Etiam de singulis partibus et gentibus Galliarum Strabo multo uberius quam Caesar verba facit loco supra commemorato IV. 1,1 = p. 176 *τοὺς μὲν Ἀκυιτανοὺς τελέως ἐξηλλαγμένους οὐ τῇ γλώττῃ μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς σώμασιν, ἐμφερεῖς Ἴβηρσι μᾶλλον ἢ Γαλάταις*, quod idem repetit IV. 2,1 = p. 189, ut cognoscamus Strabonem putare Aquitanos eiusdem esse stirpis atque Iberes, qui trans Pyrenaeos montes habitant; contra de Belgis Celtisque Strabo IV. 1,1 = p. 176 eodem fere modo atque Caesar b. g. I. 1,1 narrat. Longe autem aliter atque Caesar iudicat Strabo de iis, qui proprie vereque dicuntur Celtae vel Galli, cum Caesar b. g. I. 1,2 Gallos intellegi velit quos „ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit,“ quae Galliarum pars postea Lugdunensis nominata est, Strabo contra dicat IV. 1,1 = p. 177 *Κέλτας δὲ* (sc. *ἔλεγον*) *τοὺς ἐπὶ θάτερα μέρη καθήκοντας καὶ τὴν κατὰ Μασσαλίαν καὶ Νάρβωνα θάλατταν* (alios locos Miller l. c. pag. 13 adn. 6 composuit), qui sunt incolae „provinciae.“ Cuius

1) Dittenberger enim adnotat nisi fallor recte ad b. g. I. 1,1: „Caesar versteht unter Gallia omnis, d. i. Gallien in seiner Gesammtheit, das noch uneroberte, freie Land zwischen den Pyrenaeen, Alpen und dem Rhein, also den eigentlichen Schauplatz seiner Kriege, Gallia Transalpina mit Ausnahme der bereits im Jahre 121 unterworfenen Gallia provincia,“ in qua provincia Caesar numerat etiam fines Allobrogum b. g. I. 10,5 et 11,1 „in fines Allobrogum, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.“ cfr. I. 28,4 „ne Germani e finibus suis in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent.“ Hanc regionem Caesar nominat „Galliam provinciam“ b. g. I. 19,3; 28,4; 35,4; b. c. I. 39. „provinciam“ b. g. I. 1,3; 33,4; 10,1 et 2; 11,1. „provinciam nostram“ b. g. I. 2,3; 6,2; 7,1; II. 29,4. ‚ulteriorem provinciam“ b. g. I. 10,5.

rei causam Strabo ipse affert IV. 1,14 = p. 189 *ταῦτα μὲν ὑπὲρ τῶν νεμομένων τὴν Ναρβωνῖτιν ἐπικράτειαν λέγομεν, οὓς οἱ πρότερον Κέλτας ὠνόμαζον. Ἀπὸ τούτων δ'οἶμαι καὶ τοὺς σύμπαντας Γαλάτας Κελτοὺς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσαγορευθῆναι διὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἢ καὶ προσλαβόντων πρὸς τοῦτο καὶ τῶν Μασσαλιωτῶν διὰ τὸ πλησιόχωρον* [1]). His verbis nisus Miller pag. 13 et adn. 7 Strabonem voces *Κέλτας* et *Κελτούς* diligentissime discrevisse animadvertit, ut *Κέλτας* incolas „provinciae,“ *Κελτούς* omnes Gallos nominaverit, quam diversitatem ex Posidonio depromptam esse vir doctus putat collato Diod. bibl. hist. V. 32. Mea vero sententia Miller licentius quam verius conclusit, quod ipse sensisse videtur, cum verbis utatur: „Im Ganzen zeigt es sich so ziemlich (!) deutlich, dass Strabo und Diodor für ihre beiderseitigen Nachrichten von den keltischen Volksnamen *einerlei Original* vor sich hatten“ etc. Utrum differentia illa, quae inter voces *Κέλτας* et *Κελτούς* apud Strabonem invenitur, a Posidonio velut primo fonte petita sit necne, ad certum non redigam, cum de Posidonii scriptis parum certe sciamus; ceteroquin consideres, quae in fine huius capitis disputabuntur de fonte, ex quo Strabo hauserit. — Ut ad ea quae supra commemoravimus redeamus, recte Miller *Κέλτας* esse incolas „provinciae,“ *Κελτούς* autem omnes Gallos exposuisse mihi videtur, quacum re bene congruit, quod apud scriptores Romanos nomen *Celtas* tantum legimus, non *Celtos*, cum illud nomen incolarum provinciae primo divulgatum in linguam Latinam transierit.

Tres illas Galliae partes, quas Caesar enumerat b g. I. 1,1, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam Galli vel Celtae, apud Strabonem IV. 1,1 = p. 177 nomine tantum, non re invenis: nam una tantum, Aquitania, eadem est atque Caesaris, contra *Κέλτας* intellegi a Strabone incolas provinciae iam vidimus, quare omnes ceteras gentes, etiam eas quas Caesar Celtas nominat, Belgas esse oportet:

Str. IV. 1,1 = p. 177	Caes. b. g. I. 1,5 et 6
Βέλγας δ'ἔλεγον τοὺς λοιπούς τε τῶν παρωκεανιτῶν	Eorum una pars, quam Gallos (aut Celtas, cfr. I. 1,1) ob-

1) cfr. quae Dion. Halic. initio libri XIV de appellatione terrae exposuit verbis *κοινῷ δὲ ὀνόματι ἡ σύμπασα πρὸς Ἑλλήνων καλεῖται Κελτική κ. τ. λ.*, ubi diversas sententias, quomodo terra appellata sit Celtica, profert.

(i. e. a Garumna) *μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ῥήνου καί τινας τῶν παροικούντων τὸν Ῥῆνον καὶ τὰς Ἄλπεις.*	tinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum. — Belgae ab extremis Galliae (i. e. Celtarum) finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni.

Sed describendae Galliae fundamentum posuit Strabo partitionem, quae ab Augusto imperatore in quattuor partes facta est, ex qua Celtae erant incolae provinciae, i. e. Galliae Narbonensis, Aquitani incolae Aquitaniae Str. IV. 1,1 = p. 177 *Ἀκυιτανοὺς δ'οὕσπερ κἀκεῖνος, προσέθηκε δὲ τετταρεσκαίδεκα ἔθνη τῶν μεταξὺ τοῦ Γαρούνα καὶ τοῦ Λείγηρος ποταμοῦ νεμομένων* cfr. Plin N. H. IV. § 108, Ptolem. II. 7, cum reliquae terrae in duas partes: Galliam Lugdunensem et Galliam Belgicam dividerentur *τὴν δὲ λοιπὴν διελὼν δίχα τὴν μὲν Λουγδούνῳ προσώρισε μέχρι τῶν ἄνω μερῶν τοῦ Ῥήνου, τὴν δὲ τοῖς Βέλγαις.* Straboni defuisse scientiam harum regionum neque eum habuisse compertum, quomodo definitae sint Gallia Lugdunensis et Belgica, intellegitur ex IV. 3,1 = p. 191 *μετὰ δὲ τὴν Ἀκυιτανὴν μερίδα καὶ τὴν Ναρβωνῖτιν ἡ ἐφεξῆς ἐστι μέχρι τοῦ Ῥήνου παντὸς ἀπὸ τοῦ Λείγηρος ποταμοῦ καὶ τοῦ Ῥοδανοῦ. . . ταύτης δὲ τῆς χώρας τὰ μὲν ἄνω μέρη . . ἡμεῖς κοινότερον τὰ καθ' ἕκαστα δηλώσομεν.*, cum verba, quae fecit de Gallia Lugdunensi *τὰ ἄνω μέρη τὰ πρὸς ταῖς πηγαῖς τοῦ τε Ῥήνου καὶ τοῦ Ῥοδανοῦ μέχρι μέσων σχεδόν τι τῶν πεδίων* et de Gallia Belgica *τὰ δὲ λοιπὰ καὶ παρωκεανιτικά*, nihil certi declarent, quare auctor has duas provincias *κοινότερον* (cfr. quae Miller de hoc verbo pag. 15 adn. 9 disseruit) tractaturum se esse dicit.

Disputatis iis quae Strabo et Caesar de situ Galliarum rettulerunt, iam restat, ut quae Ammianus de hac re dixit requiramus. Mommsen „Ammians Geographica“ Herm. XVI pag. 621 adn. 3 Ammianum XV. 11,1—5 ex Caesaris commentariis hausisse profert, et Gardthausen „Die geographischen Quellen Ammians“ 6. Suppl.-bd d. Jahrb. f. class. Philol. 1873 pag. 550: „Man sieht auf den

ersten Blick, dass die Worte 15,11,1 „Temporibus priscis" — 15,11,5 „facile in dicionem venere Romanam" genau dem Anfang von Caesars Commentarien entsprechen mit ganz geringen Zusätzen, die eine spätere Hand erkennen lassen. Natürlich erhebt sich auch hier die Frage, ob Ammianus Marcellinus selbst den Caesar für diese Partie ausschrieb. Doch ist der Abschnitt zu klein, um mit Sicherheit diese Frage zu beantworten." In fine autem commentationis pag. 555 Gardthausen fontem Ammiani XV. 11,1—5 Caesarem nominat, optimo quidem iure, cum illa ab Ammiano narrata ex Caesare primo fonte deprompta esse appareat, quod nonnumquam paene ad verbum Ammianus cum Caesare consentit. Probabilius tamen videtur Ammianum Caesarem ipsum non adhibuisse, sed Caesariana ex alio auctore sumpsisse, quia paragrapho tertia quae apud Caesarem b. g. *VII*. 57,1 inveniuntur de castello Lutetia narrat, quae res singularis in hac descriptione „Galliarum situs et tractuum" (Amm. XV. 9,1) mira est.

Ad locos supra (pag. 31 et 32) commemoratos iam addamus eos, quibus Ammianus cum Caesaris verbis congruit, cum Strabo fere nihil simile praebeat:

Str. IV. 4,3 = p. 196	Caes. b. g. I. 1, 3 et 4	Amm. XV. 11,4
τούτων δὲ (sc. *τῶν Κελτῶν*) *τοὺς Βέλγας ἀρίστους φασίν* . .	Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt.	Horum omnium apud veteres Belgae dicebantur esse fortissimi ea propter, quod ab humaniore cultu longe discreti nec adventiciis effeminati deliciis, diu cum transrhenanis certavere Germanis.

Ex iisdem Caesaris verbis deprompta sunt ea, quae Ammianus de Aquitanis § 5 rettulit, ita tamen ut de hac gente contrarium dixerit:

Amm. XV. 11,5
Aquitani enim, ad quorum litora ut prospexima placidaque merces adventiciae convehuntur, moribus ad mollitiem lapsis facile in dicionem venere Romanam.

Difficilius est ostendere, qui fontes iis, quae Strabo de situ Galliarum rettulit, subfuerint. Caesaris commentariis se usum esse ipse profitetur IV. 1,1 = p. 177 *οὕτω δὲ καὶ ὁ Θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν*, quod loci supra (pag. 31 et 32) allati, ubi Strabo cum Caesaris verbis congruit, confirmant. Cum autem nonnulla tantum eadem sint atque Caesaris, permulta contra alia, et tres illae Galliae partes, quas Caesar b. g. I. 1,1 commemorat, etsi apud Strabonem IV. 1,1 = p. 177 inveniuntur, eadem loca non contineant, Strabonis verba ita esse intellegenda puto, Caesaris *commentarios ipsos* praesto *non* fuisse — contra Millerum l. c. p. 11 s. f. — sed alium auctorem has res tradidisse, qui fuit fons etiam omnium eorum, quae apud Strabonem hoc loco leguntur, apud Caesarem non leguntur. Quae cum ita sint, *Timagenem* hunc fuisse fontem Strabonis contenderim, de quo Galliam describens etiam IV. 1,13 = p. 188 mentionem fecit. cfr. quae pag. 29—31 de hoc scriptore iam disputata sunt.

De partitione Galliarum, quae ab *Augusto imperatore* facta est in quattuor partes (cfr. pag. 34 et 35; Mommsen — Marquardt „Handb. d. Röm. Alterth." IV. „Röm. Staatsverw." I., Leipz. 1873 pag. 113—115), eodem fonte Strabonem et Ammianum usos non esse iam nomina provinciarum declarant, cum Strabo IV. 1,1 = p. 177 enumeret 1. *τοὺς Κέλτας τῆς Ναρβωνίτιδος ἐπαρχίας;* 2. *τοὺς Ἀκυιτανούς;* 3. *τὴν ὑπὸ τῷ Λουγδούνῳ τεταγμένην* (cfr. IV. 3,1 = p. 191); 4. *τοὺς Βέλγας*, contra Ammianus XV. 11,6: 1. Narbonensem et Lugdunensem; 2. Aquitaniam; 3. superiorem

Germaniam; 4. inferiorem Germaniam Belgasque. Strabonem tamen, quae protulit, hausisse ex auctore sui temporis, Augusto imperatore (cfr. quae Groskurd „Strabon's Erdbeschreibung" de anno, quo Strabo librum quartum composuerit, praef. § 4 pag. XVII disseruit, et quae secundum Niesium nos iam supra (p. 2) protulimus), manifestum est atque Timagenem hunc fuisse auctorem supra (pag. 37) vidimus. — De Ammiani loco Mommsen l. c. pag. 618 haec dicit: „An Ptolemaeus knüpfen auch wohl die verwirrten Nachrichten an, die Ammian über die vordiocletianische Reichseintheilung für Gallien (XV. 11,6) beibringt. Dort spricht er von vier Provinzen, nach ihm Narbonensis nebst Lugdunensis, Aquitanien, Obergermanien, Untergermanien nebst Belgica, während er entweder mit Ptolemaeus Narbonensis, Lugdunensis, Aquitanien, Belgica nebst den beiden Germanien als die vier gallischen Provincen aufführen oder, die vierte für drei zählend, sechs gallische Provincen verzeichnen musste." De Ammiani XV. 11, 7—15 cfr. quae Mommsen pag. 610—612 et Gardthausen pag. 523 et 524 exposuerunt.

Str. IV. 3,5 = p. 194 *περὶ δὲ τὸν Σηκοάναν ποταμόν εἰσι καὶ οἱ Παρίσιοι, νῆσον ἔχοντες ἐν τῷ ποταπῷ καὶ πόλιν Λουκοτοκίαν.*	Caes. b. g. VII. 57,1 Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Sequanae.	Amm. XV. 11, 3 (Matrona et Sequana) qui fluentes per Lugdunensem post circumclausum ambitu insulari Parisiorum castellum, Lutetiam nomine, (funduntur in mare).

De nomine urbis: *Λουκοτοκία* i. e. Lutetia cfr. Kiepert „Lehrb. d. alt. Geogr." § 447 p. 516. Caesarem subfuisse Straboni et Ammiano, comparatis iis, quae tres illi scriptores rettulerunt, apparet, nec vero putandum est Ammianum ipso Caesare usum esse, cum XV. 11,1—5 ab *initio* commentariorum de bello gallico sumpserit, quod iam Mommsen et Gardthausen docuerunt (cfr. pag. 35 et 36).

Str. IV. 1,4 = p. 179 *κτίσμα δ'ἐστὶ Φωκαιέων ἡ Μασσαλία* [1].		Amm. XV. 9,7 A Phocaea vero Asiaticus populus . . Italiam navigio petit. cuius pars . . alia condidit in Viennensi Massiliam [1].
τετείχισται δὲ καὶ . . ἡ πόλις σύμπασα, μέγεθος ἔχουσα ἀξιόλογον.	Caes. b. c. II. 1 Massilia loci natura et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem.	
Str. IV. 1,5 = p. 179 *διοικοῦνται δ'ἀριστοκρατικῶς οἱ Μασσαλιῶται πάντων εὐνομώτατα . . πεντεκαίδεκα δ'εἰσί τοῦ συνεδρίου προεστῶτες* [2].	Caes. b. c. I. 35 Evocat ad se Caesar Massalia quindecim primos.	
ὥστε πεποιθότες τῇ θαλάσσῃ μᾶλλον ἢ τῇ γῇ τὸ πρὸς ναυτιλίας εὐφυὲς εἵλοντο μᾶλλον.	Caes. b. c. I. 58 Ipsi Massilienses et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi.	
Str. IV. 1,5 = p. 180 *ὕστερον μέντοι ταῖς ἀνδραγαθίαις ἴσχυσαν προσλαβεῖν τινα τῶν πέριξ πεδίων ἀπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, ἀφ' ἧς καὶ τὰς πόλεις ἔκτισαν.*		Amm. XV. 9,7 Deinde secutis aetatibus oppida aucta virium copia instituere non pauca.

1) cfr. de Massilia, colonia Phocaeorum, Artemidori frg. 6 apud S. F. W. Hoffmann l. c., frg. 3 apud R. Stiehle l. c., ex Steph. Byz. s. v. *Ταυρόεις* petitum.

2) cfr. Schoemann „Griech. Alterth.", Berl. 1855. I. pag. 139 sqq.

πρότερον δὲ καὶ πλοίων εὐπορία καὶ ὅπλων καὶ ὀργάνων τῶν τε πρὸς τὰς ναυτιλίας χρησίμων καὶ τῶν πρὸς πολιορκίας.	Caes. b. c. II. 2 init. Tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tormentorum.	
ἐξημερουμένων δ'ἀεὶ τῶν ὑπερκειμένων βαρβάρων.. πάντες γὰρ οἱ χαρίεντες πρὸς τὸ λέγειν τρέπονται καὶ φιλοσοφεῖν.		Amm. XV. 9,8 Per haec loca hominibus paulatim excultis viguere studia laudabilium doctrinarum.
Str. IV. 1,5 = p. 181 *ὁ Καῖσαρ δὲ καὶ οἱ μετ' ἐκεῖνον ἡγεμόνες πρὸς τὰς ἐν τῷ πολέμῳ γενηθείσας ἁμαρτίας ἐμετρίασαν, μεμνημένοι τῆς φιλίας, καὶ τὴν αὐτονομίαν ἐφύλαξαν.*	Caes. b. c. II. 22 Caesar magis eos (sc. Massilienses) pro nomine et vetustate quam pro meritis in se civitatis conservans (duas ibi legiones praesidio reliquit).	Amm. XV. 11,14 Quibus Massilia iungitur, cuius societate et viribus in discriminibus arduis fultam aliquotiens *legimus* Romam.

Cum Strabo de quibusdam rebus cum Caesare et Ammiano consentiat, eum et Caesare et Timagene usum esse puto atque hoc quidem modo, ut quae hic et ille rettulerant nexu sententiarum bene cohaerente effinxerit, quae coniectura ea re confirmatur, quod Ammiani narratio deprompta est ab Timagene, ut Mommsen l. c. pag. 622 probavit: „Für den Periplus verdient Erwägung, dass die einzige Stadt, die die ammianischen Timagenes-Excerpte nennen, Massilia ist;“ cfr. Gardthausen l. c. pag. 555 et pag. 547—549; Miller l. c. pag. 9; C. Müller F. H. G. vol. III. pag. 322 et 323 hunc Ammiani locum frg. 7 Timagenis excerptis inseruit. Neque aliter se habet Amm. XV. 11,14, cum recte propter vocem „legimus,“ qua Ammianus utitur, Mommsen pag. 611 dicat: „Die Bemerkung bei Massilia, dass auf dessen societas et vires in discriminibus arduis Rom sich verschiedene Male gestützt habe, sieht aus wie

eine vereinzelte Lesefrucht,“ quamquam alia, quae Amm. XV. 11,7—15 profert, petita sunt ex libello provinciarum, quem Mommsen, Abhandl. d. sächs. Gesellsch. d. Wissensch. Bd. II. 1857 pag. 251—256 edidit; iam antea pag. 610 disseruit Mommsen, Ammianum studuisse „Ursprungsnachrichten, historische Bemerkungen, Memorabilien in seine Darstellung zu verflechten. Denn diese Verzeichnisse, wahrscheinlich sämmtlich officiellen Ursprungs, sind rein nomenclatorisch, so dass bei den Ortschaften nur die Metropolenstellung und etwa noch die übrigen Rechtsverschiedenheiten Berücksichtigung finden.“ Gardthausen l. c. pag. 523, cfr. pag. 555, putat hunc locum hausisse Ammianum ex libro, quem vocat „schematisirte Geographie,“ de quo pag. 512—538 uberius verba fecit, quam Gardthauseni sententiam Mommsen l. c. pag. 634 refutavit: „Die schematisirte Geographie, die nach Gardthausen's Hypothese Ammian zu Grunde gelegt haben soll, hat nie existirt. Kein geographisches Buch aus dem Alterthum entspricht dem ammianischen Schema.“ cfr. cetera quae Mommsen illo loco contra Gardthausen protulit.

Str. IV. 3,3 = p. 192 et 193. cfr. IV. 6,6 = p. 204 *τὴν δ'ἐπὶ τῷ Ῥήνῳ πρῶτοι τῶν ἁπάντων οἰκοῦσιν Ἐλουήττιοι* (Kor., Grosk., Kram., Mein., Momms. qui Bergkii coniecturam [1]) *πρῶτοι τῶν Ῥαιτῶν οἰκοῦσιν Ληπόντιοι* recte refellit [2]), codd.	Caes. b. g. IV. 10,2—5 Rhenus autem oritur ex Lepontiis(!), qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum . . (cfr. p. 17) citatus fertur et, — b. g. IV. 17,2 summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapi-	Amm. XV. 4,2—6 nihil simile profert.

1) Bergk, Jahrb. d. Ver. v. Alterth.-freunden i. Rheinl. Heft 57 Bonn 1876 pag. 36 et adn. 1.

2) Mommsen, Herm. XVI pag. 446 adn. 2: „Überliefert ist hier *Αἰτουάτιοι*. Bergk's Vorschlag *πρῶτοι τῶν Ῥαιτῶν οἰκοῦσιν Ληπόντιοι* würde wenigstens in der zweiten Hälfte wohl annehmbar sein, wenn nicht die weitere Erörterung Strabon's deutlich zeigte, dass er hier die Helvetier genannt haben muss.“ cfr. quae Kramer, edit. Strab., ad hunc locum adnotavit.

Αἰτουάτιοι, Xyl. *Ναντουάτιοι*), *παρ' οἷς εἴσιν αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ ἐν τῷ Ἀδούλᾳ ὄρει . . καὶ γὰρ ὀξύς ἐστι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δυσγεφύρωτος . . φησὶ δὲ καὶ* (*Ἀσίνιος* sc.) *δίστομον εἶναι, μεμψάμενος τοὺς πλείω λέγοντας.*

ditatem altitudinemque fluminis (Rheni sc.) — ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit partes . . multisque(!) capitibus in Oceanum influit.

Groskurd, l. c. pag. 332 et 333 ad hunc locum haec fere adnotat: „Wenn Strabo als das erste am Rhein wohnende Volk die Helvetier angiebt, so meint er die Helvetischen Völker überhaupt, deren mehrere diese Strecke des Rheins bewohnten, und nennt nicht die unbedeutenden und wenig bekannten Lepontier und Nantuaten. Strabo nahm im Allgemeinen nur die Helvetier heraus." Strabonem aut Caesaris commentarios ipsos usurpasse aut per alium, quae Caesar scripsit, assecutum esse intellegitur ex iis, quae IV. 3,4 = p. 193 et 194 de gentibus ripas fluminis Rheni incolentibus (cfr. pag. 17 et 18) et quae in fine huius paragraphi (i. e. IV. 3,3 = p. 193) de Helvetiis disseruit; neque autem solum Caesarem secutus est auctorem, sed etiam Asinium Pollionem, familiarem et socium Caesaris in bello civili — cfr. Teuffel = Schwabe, „Röm. Literat.-gesch." Leipz. 1882[4] § 221; Köpke „Die Anfänge des Königthums bei den Gothen" Berlin 1859 in appendice „Die Geten bei Horaz" pag. 214 et 215; Suet. Caes. 55 et 56 —, fontem habuit Strabo, quem nominat his verbis *φησὶ δὲ τὸ μῆκος αὐτοῦ* (sc. *τοῦ Ῥήνου*) *σταδίων ἑξακισχιλίων Ἀσίνιος* cfr. pag. 6.

Iam videamus, quomodo inter se differant quae Caesar et Strabo narraverunt. Quod Caesar dicit: „Rhenus oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt," haec recte se non habere Mommsen, Herm. XVI pag. 446 docuit: „Schon die Lepontier werden sonst nirgends mit der Rheinquelle in Verbindung gebracht, wohl aber mit der der Rhone: Lepontiorum, sagt Plinius N. H. 3,20, 135, qui Uberi vocantur, fontem Rhodani (accolunt). Schlagend aber zeigen die Nantuaten in Wallis bei S. Maurice, dass Caesar hier an die obere

Rhone denkt; er muss ihren Einfluss in den Lemansee nicht gekannt, sondern sie mit dem vom Bodensee abwärts ihm wohlbekannten Rhein in Verbindung gesetzt haben. Das Gebiet der heutigen Schweiz, das poeninische Thal wie das Land der Helvetier, hat Caesar selbst nie betreten." cfr. Kiepert l. c. § 343 pag. 396 et § 450 pag. 518 adn. 1: „Die Lepontii, ein grösstentheils auf dem Südabhange der Alpen wohnhafter rätischer Stamm." Quam ob causam Strabo Caesaris verba non transcripsit, sed rectius rettulit *τὴν δ' ἐπὶ τῷ Ῥήνῳ πρῶτοι τῶν ἁπάντων οἰκοῦσιν Ἐλουήττιοι, παρ' οἷς εἰσιν αἱ πηγαὶ ἐν τῷ Ἀδούλᾳ ὄρει*, cui monti nomen nunc est St. Gotthard (cfr. Momms. Herm. XVI p. 493). Prorsus autem recte ne Strabo quidem de Rheni fontibus narrat, cum, etiamsi gentem Nantuatium a Caesare nominatam omiserit, cuius sedes IV. 6,6 = p. 204 citavit *ὑπὲρ δὲ τούτων* (*τῶν Σαλασσῶν* sc.) *ἐν ταῖς κορυφαῖς . . Οὐάραγροι καὶ Ναντουᾶται καὶ ἡ Λημέννα λίμνη*, tamen falso ex Helvetiis Rhenum oriri dixerit. Mommsen enim Herm. XVI p. 446 adnotat: „Denn das obere Rheinthal gehörte nicht diesen (den Helvetiern), sondern den Raetern, wie dies in der Darstellung des Bodenseees auch bei Strabo selbst deutlich hervortritt" VII. 1,5 = p. 292; VII. 5,2 = p. 313; IV. 6,8 = p. 206; Momms. Herm. XVI p. 492 et 493, cfr. Kiepert l. c. § 449 p. 517 et 518.

Alia, quae Strabo plura quam Caesar attulit, haec sunt: Primo Rhenum fluere per lacum magnum *καὶ ὁ Ῥῆνος δὲ εἰς ἕλη μεγάλα καὶ λίμνην ἀναχεῖται μεγάλην, ἧς ἐφάπτονται καὶ Ῥαιτοὶ καὶ Οὐινδολικοὶ τῶν Ἀλπίων τινὲς καὶ τῶν ὑπεραλπίων.* cfr. Berger „Die geogr. Frgm. d. Eratosth." pag. 269. Tum Strabo de longitudine fluminis Rheni ab Asinio commemorata disserens eum falso narrasse demonstrare studet *φησὶ δὲ τὸ μῆκος αὐτοῦ σταδίων ἑξακισχιλίων Ἀσίνιος, οὐκ ἔστι δέ* etc. Strabo, cum multas ingentesque insulas ab Rheno, ubi Oceano appropinquavit, effectas earumque incolas, de quibus Caesar b. g. IV. 10,5 mira protulit — secundum Pytheam, ut Müllenhoff „Deutsche Alterthumskunde," Berlin 1870 p. 491—493 docuit, cfr. p. 495 — praetermittat, verbis *φησὶ δὲ* (sc. *Ἀσίνιος*) *καὶ δίστομον εἶναι μεμψάμενος τοὺς πλείω λέγοντας* Caesarem vituperare videtur, qui scripserit „multisque capitibus in Oceanum influit." Illam fuisse opinionem

hominibus eius temporis communem non solum ex Asinio et Strabone intellegitur, sed etiam apud Vergilium invenitur, qui triumphos Augusti imperatoris enumerans Aen. VIII. 727 (cfr. 714) dicat:

„extremique hominum Morini Rhenusque bicornis."

Pertractatis iis quae Caesar et Strabo de Rheni fontibus et cursu disseruerunt, Strabonem secutum esse et Caesarem et Asinium auctores apparet. Contemplantibus iam nobis quae Ammianus XV. 4, 2—6 de Rheni cursu memoriae prodidit, nihil fere, quod sit comparandum cum Caesaris aut Strabonis verbis, se offert:

Str.	Caes.	Amm. XV. 4, 2
καὶ γὰρ ὀξύς ἐστι	Rhenus . . citatus fertur.	immani pulsu Rhenus . . .
καὶ ὁ Ῥῆνος δὲ εἰς λίμνην ἀναχεῖται μεγάλην, ἧς ἐφάπτονται καὶ Ῥαιτοί.		Amm. XV. 4, 3 Iamque absolutus . . lacum invadit rotundum et vastum, quem Brigantiam accola Raetus appellat.

Gardthauseni sententiam l. c. p. 545 hanc descriptionem, quae misere truncata nobis tradita est, ab Eratosthene esse petitam Mommsen l. c. p. 621 adn. 5 recte impugnat: „Wie Gardthausen diese Beschreibung des Oberrheins, die beste aus dem Alterthum, die wir haben, im Ernst hat auf Eratosthenes zurückführen können, der „das Keltenland gar nicht kannte" (Str. II. 1, 41 = p. 93) verstehe ich nicht. Am letzten Ende stammt sie sicher von Posidonius." Neque aliter atque Mommsen iudicat Berger „Die geogr. Frg. d. Eratosth." p. 361 et 362 de iis quae Gardthausen protulit, tum p. 363 pergit: „Gardthausen hält selbst für unwahrscheinlich, dass Ammian direct aus Eratosthenes geschöpft habe, und bei der Frage nach dem Träger der Überlieferung würde ich zuerst an Timagenes denken. Vgl. Müller, Fragm. hist. III. p. 316—323." Haec enim Bergeri coniectura non dissentit ab iis, quae Mommsen dixit, cum Ammianus ex Posidonio ipso non hauserit, sed quae ad hunc primum fontem pertinent a Timagene petiverit; cfr. quae Mommsen, Herm. XVI p. 621 de Posidonio et Timagene disseruit et quae nos quoque postea proferemus.

Str. IV. 1, 11 = p. 186	Caes. b. g. I. 6, 2	Amm. XV. 11, 16 seqq.
φέρεται δ' ἀπὸ τῶν Ἄλπεων[1]) *οὗτος* (sc. *ὁ Ῥοδανὸς) πολὺς καὶ σφοδρός*[2]), *ὅς γε καὶ διὰ λίμνης ἐξιὼν τῆς Λημένης φανερὸν δείκνυσι τὸ ῥεῖθρον ἐπὶ πολλοὺς σταδίους*[4]). *κατελθὼν δὲ εἰς τὰ πεδία τῆς χώρας τῆς Ἀλλοβρίγων καὶ Σεγοσιανῶν συμβάλλει τῷ Ἄραρι κατὰ Λούγδουνον . . ῥεῖ δὲ καὶ ὁ Ἄραρ ἐκ τῶν Ἄλπεων ὁρίζων Σηκοανούς τε καὶ Αἰδούους* (cfr. IV. 3, 2 = p. 192) . . *δεξάμενον καὶ τοὺς ἄλλους ποταμούς, κἀκεῖθεν ἤδη τὴν λοιπὴν ποιεῖται μέχρι τῆς θαλάσσης ῥύσιν.* cfr. IV. 1, 8 = p. 183 et 184 quae Strabo de ostiis Rhodani ab Polybio, Timaeo, Artemidoro petiit; cfr. Miller l. c. p. 9 s. v. Timaeo.	propterea quod inter finis Helvetiorum et Allobrogum Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado(!) transitur. I. 8, 1 a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum(!) influit. I. 33, 4 cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret. I. 12, 1 flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili(!) lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit.	A Poeninis(!) Alpibus[3]) effusiore copia fontium Rhodanus fluens et proclivi impetu ad planiora degrediens . . paludi sese ingurgitat nomine Lemanno eamque intermeans nusquam aquis miscetur externis[5]) . . et Ararim . . suum in nomen adsciscit. Hinc Rhodanus aquis advenis locupletior . . finitisque(!) intervallis, quae ei natura praescripsit, spumeus Gallico(!) mari concorporatur.

1) cfr. IV. 6, 6 = p. 204.

2) Kiepert, l. c. § 432 p. 501.

3) cfr. Mommsen-Marquardt, „Handb. d. röm. Alterth." IV. „röm. Staatsverw." I. Leipz. 1873 pag. 128 et 129.

4) cfr. VI. 2, 4 = p. 271 *ᾧ (sc. τῷ Ῥοδανῷ) συμμένει τὸ ῥεῦμα διὰ λίμνης ἰόν, ὁρατὴν σῶζον τὴν ῥύσιν.*

5) cfr. Berger „Die geogr. Frg. d. Erat." p. 269.

Ad ea, quae Caesar de flumine Rhodano rettulit, Mommsen „Schweizer Nachstudien", Herm. XVI p. 445 recte adnotat, Caesarem putasse Rhodanum flumen oriri ex lacu Lemanno et superiorem Rhodani partem esse principium Rheni, quam Caesaris sententiam demonstrant verba b. g. I 8, 1 a lacu Lemanno qui in flumen Rhodanum influit, et b. g. III 1, 1 Nantuatis, Veragros Sedunosque, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent, cfr. p. 42 et 43. Cum quae a Caesare sunt prolata partim recte, partim false se habeant, Strabo narrationi haec non inseruit, sed vera descripsit, neque Ammianus a Strabonis verbis dissentit. Diversae autem sunt sententiae virorum doctorum de ea re, qui fuerit fons Ammiani, cum Gardthausen l. c. p. 548 et 549 Timagenem hoc loco esse transcriptum, Mommsen Herm. XVI p. 621 adn. 3 Ammianum quae ipse vidit depinxisse coniecerit. Quod extremum mihi minus probandum videtur, cum Strabo et Ammianus aliquot locis inter se ita consentiant, ut ex uno eodemque fonte, quem Gardthausen recte, ut puto, Timagenem habet, eos hausisse verisimile sit, quod idem in Str. IV. 1, 9 et 10 = p. 184 et Amm. XV. 11, 15 accidisse paulo post videbimus. His apud Timagenem „lectis" Ammianus adiecit „visa" (cfr. Amm. XXII. 8, 1 „visa vel lecta" et Momms. l. c. p. 602), ad quae spectare videntur verba „hinc Rhodanus aquis advenis locupletior vehit grandissimas naves, ventorum difflatu iactari saepius adsuetas" § 18, cum saepius Ammianus, ut Gardhausen l. c. p. 520 ad Amm. XXIII. 6, 20 et 21 docuit, quaedam ut exornaretur narratio inculcaverit. Quod Ammianus in Gallia moratus est, conferas Gardthausen l. c. p. 511. — Quaerentibus nobis qui fuerit fons describendi fluminis Araris respondendum est, verisimile esse neque Strabonem neque Ammianum — tametsi brevius, quam qui sit respiciendus, narravit — Caesaris verbis fuisse usos, cum de hac quoque re Strabo ab Caesare dissentiat, quod hic Ararim in Rhodanum influere incredibili lenitate, ille Ararim ex Alpibus oriri praedicet. Strabo etiam haec ex Timagene hauserit necne, in incerto relinquamus, etsi hanc sententiam esse probabilem negari non possit, cum Strabo quae rettulit de Arare descriptioni Rhodani inseruerit, quam ab Timagene petitam esse supra vidimus.

Str. IV. 1, 9 et 10 = p. 184	Amm. XV. 11, 15
ἡ δ' ἐπὶ τὸν Οὔαρον ποταμὸν (sc. *παραλία*).. *τάς τε τῶν Μασσαλιωτῶν ἔχει πόλεις* . . *Ἀντίπολιν καὶ Νίκαιαν* . . *κατέχουσι δὲ τὰ μὲν πρῶτα Σάλυες* . . *πρόκεινται δὲ τῶν στενῶν τούτων ἀπὸ Μασσαλίας ἀρξαμένοις αἱ Στοιχάδες νῆσοι.*	His prope Salluvii sunt et Nicaea et Antipolis insulaeque Stoechades.

Quo de Ammiani loco, a Gardthauseno l. c. non tractato, Mommsen l. c. p. 612 haec disserit: „Dass Ammian die Doppelprovinzen Aquitania I. II und Narbonensis I. II[1]) nur einmal aufführt, mag mit der für die südgallische von jeher aus sieben Provinzen bestehende Diöcese gangbaren Benennung der quinque provinciae zusammenhängen; auch fehlt die Narbonensis II nicht ganz, so wenig wie die Alpes maritimae: In dem nicht recht angegliederten Schlusssatz „his prope Salluvii sunt et Nicaea et Antipolis insulaeque Stoechades" stecken sowohl die Alpes maritimae (Nicaea), wie die Narbonensis II (Antipolis)". Ammianum paragraphum quintam decimam ex libello provinciarum forsitan deprompsisse Mommseno concedimus; haec tamen sententia minus probanda videtur, cum auctor commemoret non provincias Alpes maritimas et Narbonensem II., sed pro illis *urbes* Nicaeam et Antipolim, quas in fonte, ex quo hausit, invenerit; eaedem apud Strabonem quoque leguntur *τάς τε τῶν Μασσαλιωτῶν ἔχει π ό λ ε ι ς Ἀντίπολιν καὶ Νίκαιαν.* Iam Gardthausen l. c. p. 555 (cfr. p. 547—549) Ammianum in §§ 15—18 Timagenem auctorem sequi conicit, cum Mommsen l. c. p. 621 adn. 3 putet Ammianum e conspectu et cognitione naturae cursum Rhodani depinxisse (cfr. quae supra iam pag. 46 disputata sunt). Quae Gardthauseni coniectura comparantibus nobis et Ammiani verba XV. 11, 15 cum Strabonis IV. 1, 9 et 10 = p. 184 et verba Ammiani XV. 11, 16 seqq. cum Strabonis IV. 1, 11 = p. 186 maxime probanda videtur, cum Ammianus et Strabo in iis, quae de ora maritima ab urbe Massilia usque ad Varum flumen porrecta et de cursu Rhodani referunt, inter se consentiant. Ad hanc sententiam comproban-

1) cfr. Gardth. l. c. p. 523 et libellum provinciarum a Mommseno editum, Abhandl. d. sächs. Gesellsch. d. Wissensch, Bd 2. 1857 pag. 252, cfr. pag 257.

dam etiam alia accedunt; sunt enim quae apud solum Strabonem IV. 1, 9 = p. 184 leguntur verba: *ὁ δὲ Οὔαρος μέσος ἐστὶ τῆς Ἀντιπόλεως καὶ Νικαίας, τῆς μὲν ὅσον εἴκοσι, τῆς δὲ ἑξήκοντα σταδίους διέχων. ὥσθ' ἡ Νίκαια τῆς Ἰταλίας γίνεται κατὰ τὸν νῦν* (!) *ἀποδεδειγμένον ὅρον, καίπερ οὖσα Μασσαλιωτῶν . . νυνὶ δὲ τοσοῦτον προςθετέον κ. τ. λ.* Ab Augusto imperatore Varum flumen Galliae Italiaeque finem esse constitutum constat (cfr. Mommsen-Marquardt l. c. Röm. Staatsverw. I p. 69; Plin. NH. III. 4, 31: Narbonensis provincia . . amne Varo ab Italia discreta, cfr. III. 5, 47 et 49; Kiepert l. c. pag. 400 et 401 § 347.), quare Strabonem IV. I, 9 = p. 184 ex fonte, qui Augusto regnante vel paululum post (de anno quo Strabo librum quartum composuerit cfr. pag. 38 et A. Schaefer „Quellenk. d. röm. Gesch. § 41 p. 92) ortus est, transcripsisse oportet, quae sententia bene ad eam quadrat Timagenem fuisse fontem (cfr. Momms. l. c. p. 619 et 620 et p. 620 adn. 1; Suid: *Τιμαγένης . . ἐσοφίστευσεν ἐν Ῥώμῃ ἐπί τε αὐτοῦ Πομπηίου καὶ μετ' αὐτόν, ἐπί τε Καίσαρος τοῦ Αὐγούστου καὶ μετέπειτα;* Senec. de ira III 23).

In universum haec fortasse statuenda sunt de toto loco apud Str. IV. 1, 8—11 = p. 183—186, ubi auctor terram, quae porrigitur ab ostiis Rhodani (IV. 1, 8) usque ad flumen Varum (IV. 1, 9 et 11) tractavit. Fundamentum eorum, quae narravit, sunt quae legit apud Artemidorum, quem citat initio IV. 1, 8 = p. 183 *περὶ δὲ τῶν τοῦ Ῥοδανοῦ στομάτων . . Ἀρτεμίδωρος δὲ τρίστομον λέγει* et IV. 1, 11 = p. 185 *εἰσὶ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ πόλεις καὶ Αὐενιὼν καὶ Ἀραυσίων καὶ Ἀερία, τῷ ὄντι, φησὶν Ἀρτεμίδωρος, ἀερία διὰ τὸ ἐφ' ὕψους ἱδρῦσθαι μεγάλου* (cfr. p. 6). Bene ad hanc coniecturam quadrat, quod Strabo tam accurate atque tam copiose de his rebus disseruit, cum constet ab Artemidoro in geographicis vel in periplo non solum oram maritimam sed etiam loca a mari remota eius regionis, quae postea „provincia" (cfr. p. 33 et Kiepert § 434 p. 504) nominabatur, esse tractata. Quare Strabo, postquam oram maritimam descripsit in IV. 1, 8—10 = p. 183—185 *περὶ μὲν τῆς παραλίας ταῦτα λέγομεν* (IV. 1, 10 s. f.), initio IV. 1, 11 ad loca a mari remota transit verbis *τὴν δ' ὑπερκειμένην αὐτῆς χώραν μάλιστα γεωγραφεῖ τά τε ὄρη τὰ περικείμενα καὶ οἱ ποταμοί . . λεκτέον οὖν ἐφεξῆς περὶ τούτων.* — Ut iam singula respiciamus, notandum est non solum res, quae ad naturam locorum pertinent, Strabonem ex Artemidoro deprompsisse

sed etiam quae illius tempore in his regionibus gesta erant [1]. Quod in genus cadunt primum, quae apud Strabonem IV. 1, 9 = p. 184 leguntur de coloniis Massiliensium, quarum una *Ταυροέντιον* vel *Ταυρόεις* (cfr. Kiepert § 437 p. 507 et adn. 1) iam ab Artemidoro commemorata erat, quod cognoscimus ex frg. 3 ap. Stiehle l. c., ap. Hoffmann l. c. frg. 6 *Ταυρόεις, πόλις Κελτική, Μασσαλιητῶν ἄποικος. Οἱ πολῖται, Ταυροέντιοι* (Steph. Byz.); tum Str. IV. 1, 11 = C 185 de victoria et a Q. Fabio Maximo anno 121 a. Chr. n. reportata (cfr. quae pag. 12 disputata sunt) et a Cn. Aënobarbo eodem anno 121 a. Chr. n. (cfr. Momms. „Röm. Gesch." pag. 161—163).

His rebus ex Artemidoro conscriptis Strabo multa adiecit, quae post illius tempora facta erant, ut IV. 1, 8 = p. 183 et 184 de fossa Rhodani a Mario facta, quia ostia fluminis limo lutoque repleta erant: *Μάριος δὲ ὕστερον, ὁρῶν κ. τ. λ.*; IV. 1, 9 = p. 184 *καὶ τὸ ναύσταθμον τὸ Καίσαρος τοῦ Σεβαστοῦ, ὃ καλοῦσι Φόρον Ἰούλιον . . ὥσθ' ἡ Νίκαια τῆς Ἰταλίας γίνεται κατὰ τὸν νῦν ἀποδεδειγμένον ὅρον, καίπερ οὖσα Μασσαλιωτῶν.* cfr. IV. 1, 9 s. f.; IV. 1, 11 = p. 186 *Ἀλλόβριγες δὲ μυριάσι πολλαῖς πρότερον μὲν ἐστράτευον, νῦν δὲ γεωργοῦσι τὰ πεδία καὶ τοὺς αὐλῶνας τοὺς ἐν ταῖς Ἄλπεσι, καὶ οἱ μὲν ἄλλοι κωμηδὸν ζῶσιν, οἱ δ' ἐπιφανέστατοι τὴν Οὐίενναν ἔχοντες, κώμην πρότερον οὖσαν, μητρόπολιν δ' ὅμως τοῦ ἔθνους λεγομένην κατεσκευάκασι πόλιν.* cfr. Kiepert l. c. § 439 p. 508. — Strabo eodem modo atque in eo capite, in quo de gentibus, quae Rheni fluminis ripas incolebant, disserit cfr. pag. 17 et 18. etiam hoc loco verbis ex fonte primo depromptis nonnulla inseruit, quae postea acciderant. Haec esse petita a Timagene iam supra (pag. 46—48) vidimus, quare mirum non est eadem etiam apud Ammianum inveniri, qui item Timagene fuerit usus fonte de his rebus.

Athen. VI p. 246 C, cuius verba C. Müller frg. 23., cfr. frg. 25, Posidonii excerptis inseruit, dicit *Ποσειδώνιος δ' ὁ Ἀπαμεὺς ἐν τῇ εἰκοστῇ καὶ τρίτῃ τῶν Ἱστοριῶν· Κελτοὶ περιάγονται μεθ' αὑτῶν καὶ πολεμοῦντες συμβιωτάς, οὓς καλοῦσι παρασίτους. οὗτοι δὲ ἐγκώμια αὐτῶν καὶ πρὸς ἀθρόους λέγουσιν ἀνθρώπους συνεστῶτας, καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν κατὰ μέρος ἐκείνων ἀκροωμένων. Τὰ δὲ ἀκούσματα αὐτῶν εἰσιν οἱ καλούμενοι Βάρδοι. ποιηταὶ δὲ οὗτοι τυγχάνουσι μετ' ᾠδῆς ἐπαίνους λέγοντες.*

1) cfr. Marciani Heracleensis epitomen peripli Menippei in C. Mülleri geogr. gr. min. I. p. 566 *Ἀρτεμίδωρος δὲ ὁ Ἐφέσιος γεωγράφος κατὰ τὴν ἑκατοστὴν ἑξακοστὴν ἐννάτην Ὀλυμπιάδα γεγονώς* i. e. 104 a. Chr. n. cfr. Clinton, Fasti Hellen. III p. 537 sqq.

Str. IV. 4, 4 = p. 197

παρὰ πᾶσι δ᾽ὡς ἐπίπαν τρία φῦλα τῶν τιμωμένων διαφερόντως ἐστί, Βάρδοι τε καὶ Οὐάτεις καὶ Δρυίδαι. Βάρδοι μὲν ὑμνηταὶ καὶ ποιηταί, Οὐάτεις δὲ ἱεροποιοὶ καὶ φυσιολόγοι, Δρυίδαι δὲ πρὸς τῇ φυσιολογίᾳ καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀσκοῦσι. δικαιότατοι δὲ νομίζονται καὶ διὰ τοῦτο πιστεύονται τάς τε ἰδιωτικὰς κρίσεις καὶ τὰς κοινάς, ὥστε καὶ πολέμους διῄτων πρότερον καὶ παρατάττεσθαι μέλλοντας ἔπαυον, τὰς δὲ φονικὰς δίκας μάλιστα τούτοις ἐπετέτραπτο δικάζειν . . ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ [*οἱ* cfr. Grosk. et Kram.) *ἄλλοι τὰς ψυχὰς καὶ τὸν κόσμον, ἐπικρατήσειν δέ ποτε καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ.*[1])

Caes. b. g. VI. 13 seqq.

In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo . . § 3 Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. § 4 Illi (druides) rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur . . magno hi sunt apud eos honore. § 5 Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt et si quod est admissum facinus, si . . controversia est, idem decernunt, si caedes facta. 14, 5 imprimis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios. § 6 Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

Amm. XV. 9, 8

Viguere studia laudabilium doctrinarum, inchoata per bardos et euhagis et drasidas. et bardi quidem fortia virorum illustrium facta heroicis composita versibus cum dulcibus lyrae modulis cantitarunt, euhages vero (scrutantes seriem et) sublimia naturae pandere conabantur. inter eos drasidae ingeniis celsiores (ut auctoritas Pythagorae decrevit[2]), sodaliciis adstricti consortiis) quaestionibus occultarum rerum altarumque erecti sunt et

despectantes humana pronuntiaverunt animas immortales[2]).

1) cfr. Diod. Sic. V. 31.
2) cfr. Diod. Sic. V. 28, 6.

Str. IV. 4, 5 = p. 198

ἔθυον δὲ οὐκ ἄνευ Δρυιδῶν[1])

Caes. b. g. VI. 16, 3

administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur.

Dolendum est, quod apud Athenaeum tam pauca eorum, quae Posidonius narravit, nobis tradita sunt, cum etiam ex his uberius a Posidonio disputatum esse cognoscatur. Quo fonte Strabo usus sit, comparatis utriusque auctoris verbis satis apparet:

Posidon.

οὗτοι δὲ ἐγκώμια αὐτῶν . . λέγουσιν . . ποιηταὶ δὲ οὗτοι (sc. *Βάρδοι*) *τυγχάνουσι μετ᾽ ᾠδῆς ἐπαίνους λέγοντες.*

Strab.

Βάρδοι μὲν ὑμνηταὶ καὶ ποιηταί.

Quare a Gardthauseno dissentiens, cum is l. c. pag. 548 dicat: „Da nun Strabo noch an zwei andern Stellen den Timagenes citirt, so schöpft er natürlich auch hier aus dieser Quelle“, Mommsenum sequor, qui l. c. p. 621 demonstravit Strabonem de his rebus Posidonium auctorem usurpasse. Neque Millerus l. c. p. 28 rectum invenit, qui haec protulerit: „Strabo's Beschreibung der Stände des Keltenlandes weicht im Allgemeinen von der Caesar'schen ganz ab. Während letzterer bloss Druiden und Ritter kennt, sind bei Strabo die Ritter gar nicht einrangirt, dagegen drei andre Klassen von besonders Bevorzugten namhaft gemacht, nämlich *βάρδοι* (Hymnensänger und Dichter), *οὐάτεις* (Opferpriester und Naturkundige) und *δρυίδαι*, die sich nebst der Naturkunde auch mit Moralphilosophie beschäftigten. Im Einzelnen jedoch lässt sich der Caesar'sche Text wiedererkennen;“ nam de Caesaris verbis sic sentimus:

Quae Caesar fere eadem atque Strabo protulit (de druidibus, de controversiis publicis privatisque, de animae immortalitate, de natura mundi) item a Posidonio petivit, ita tamen ut quae plura novit addiderit vel ad haec Posidonii verba transformaverit (cfr. 13,4; 14,6). Multa autem apud solum Caesarem leguntur, quae cognosse videtur ex Gallis, quibuscum in bellis convenerat, cum verbis utatur 14, 3 magnum ibi numerum versuum ediscere *dicuntur*, et 13, 11 disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse *existimatur*; Strabo enim *τρία φῦλα τῶν τιμωμένων*

1) cfr. Diod. Sic. V. 31.

βάρδους, οὐάτεις, δρυίδας enumerat, quacum re Ammianus consentit itemque Diodorus: *βάρδους, δρουίδας, μάντεις* cap. 31, Caesar tantummodo de druidibus disserit, cum ut ipse ait de duobus illis generibus hominum, qui aliquo sunt numero atque honore in omni Gallia, alterum sit druidum, alterum equitum. Hic igitur auctor solos Gallorum *nobiles* commemorat, quos discernit equites (cap. 13 et 14) et druides (cap. 15), cum neque bardos neque vates nominet, „nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio“ etc. b. g. VI. 13,1 et 2; contra Strabo, Ammianus, Diodorus de druidibus *bardis vatibus* tantum disserunt, ut equites ne commemorentur quidem. Alia, quae Caesar accuratius narravit, haec sunt: 13,6 si qui aut privatus aut populus druidum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. cfr. § 7. — 13,8 His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. cfr. § 9. — 13,10 Hi (sc. druides) certo anni tempore in finibus Carnutum . . considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. — 13,11 Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur. — 14,1 Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendent, militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. cfr. Kiepert l. c. p. 503 et 504, § 434. — 14,3 Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur . . Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. cfr. quae ad hunc locum Dittenberger in editione sua adnotavit.

Postquam copiosius, quae Caesar de druidibus memoriae prodidit, tractavimus, iam ut Ammiani narrationem contemplemur restat, quam saepius cum Strabonis verbis consentire comparatione supra facta novimus. Ammianum de his rebus Timagenem, qui ex Posidonio hausit, auctorem sequi Mommsen l. c. p. 621, cfr. p. 620, docuit: „Timagenes . . hat für die gallischen Dinge ohne Zweifel den Posidonius herangezogen und namentlich den Bericht über die Barden, Vaten und Druiden sicher diesem Gewährsmann entnommen,“ neque aliter Gardthausen l. c. p. 548 sentit, quocum conferas C. Müllerum, qui haec Ammiani verba frg. 7 Timagenis

excerptis inseruit; accedit quod vox „euhagis,“ qua Ammianus utitur, graecum fontem ei praesto fuisse indicat. Etiam hoc notandum est, Ammianum Timagenis vel Posidonii verba quasi verborum tumore atque pompa (vide quae auctor s. v. bardi protulit) exornasse aut iis addidisse quaedam (cfr. s. v. drasidae: „ut auctoritas Pythagorae decrevit“), quibus litterarum scientiam suam illustraret; qua de re cfr. Momms. l. c. p. 635.

Str. IV. 2,2 = p. 190	Caes. b. g.
τὰ δὲ μεταξὺ τοῦ Γαρούνα καὶ τοῦ Λείγηρος ἔθνη τὰ προσκείμενα τοῖς Ἀκουιτανοῖς ἐστιν Ἐλουοὶ μὲν ἀπὸ τοῦ Ῥοδανοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχοντες, Οὐελλάιοι δὲ μετὰ τούτους, οἳ προσωρίζοντό ποτε Ἀρουέρνοις, νῦν δὲ τάττονται καθ' ἑαυτούς·	VII. 75,2 Vellavis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt.
εἶτα Ἀρούερνοι καὶ Λεμοουίκες καὶ Πετροκόριοι· πρὸς δὲ τούτοις Νιτιόβριγες καὶ Καδοῦρκοι καὶ Βιτούριγες οἱ Κοῦβοι καλούμενοι· πρὸς δὲ τῷ ὠκεανῷ Σάντονοί τε καὶ Πίκτονες, οἱ μὲν τῷ Γαρούνᾳ παροικοῦντες, ὡς εἴπομεν (sc. IV. 2,1 = p. 190), *οἱ δὲ τῷ Λείγηρι.*	VII. 75,3 imperant Petrocoriis . . Nitiobrogibus quina milia. VII. 11,9 exercitum *Ligerem* traducit atque in Biturigum fines pervenit. III. 11,5 Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonibus convenire iusserat.
Ῥουτηνοὶ δὲ καὶ Γαβαλεῖς τῇ Ναρβωνίτιδι πλησιάζουσι.	VII. 7,2 Progressus in Gabalos magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit.

Strabonem de iis, quae de gentibus Aquitaniae assignatis protulit, Caesaris commentarios, imprimis librum septimum, excerpsisse ex eo conficitur, quod de Vellavis, de Pictonibus et Santonibus, de Gabalis cum Caesaris verbis consentit; verba autem *Βιτούριγες οἱ Κοῦβοι καλούμενοι*, cum nusquam in Caesaris commentariis Bituriges ita definiantur, et ea res, quod Strabo in disponendis gentibus ordinem fere eundem atque erat tenuerit, demonstrant eum non solum Caesare sed etiam alio fonte usum esse. Mea quidem sententia auctor de his rebus Romae moratus (VI. 2,6

s. f. = p. 273 *νεωστὶ δ᾽ ἐφ᾽ ἡμῶν εἰς τὴν Ῥώμην ἀνεπέμφθη Σέλουρός τις, Αἴτνης υἱὸς λεγόμενος . . ὃν ἐν τῇ ἀγορᾷ μονομάχων ἀγῶνος συνεστῶτος εἴδομεν διασπασθέντα ὑπὸ θηρίων.* cfr. A. Schäfer, „Quellenk. d. röm. Gesch.“ l. c. p. 91 s. v. „Strabon von Amaseia“; et Niese, qui Herm. XIII p. 43—45 et p. 36—37 demonstravit, Strabonem non solum esse moratum, sed etiam geographiam conscripsisse Romae.) certior factus est a quodam, qui ipse in regione atque provincia illa versatus erat. cfr. pag. 17.

Ut iam comparemus cum descriptione a Caesare et a Strabone facta, quae de his gentibus Ammianus ex libro provinciarum, ut Mommsen l. c. p. 621 adn. 3 et p. 610 nos docuit, refert, fere nihil simile occurrit, quare apparet Ammianum usum esse alio fonte atque qui Strabonis narrationi subfuit. Consensus enim scriptorum nullo alio modo nisi divulsis distractisque Strabonis verbis efficeretur, qui esset:

Str. IV. 2,1 = p. 190	Amm. XV. 11,13
τὸ τῶν Βιτουρίγων ἔθνος . . ἔχει ἐμπόριον Βουρδίγαλα.	In Aquitania . . omissis aliis multis Burdigala
Str. IV. 2,2 = p. 190	
τὰ δὲ . . ἔθνη τὰ προσκείμενα τοῖς Ἀκουιτανοῖς ἐστιν . . Ἀρούερνοι	et Arverni excellunt
. . πρὸς δὲ τῷ ὠκεανῷ Σάντονοί τε καὶ Πίκτονες.	et Santones et Pictavi.

Notatu vero digna sunt Ammiani verba „Arverni *excellunt* et Santones et Pictavi,“ de his enim proximis neque Caesar, quamvis compluribus locis eos nominet (de Santonibus cfr. b. g. I. 10,1; 11,6; III. 11,5; VII. 75,3, de Pictonibus b. g. III. 11,5; VII. 4,6; 75,3), neque Strabo quicquam commemorat praecipui, profert autem praeter Burdigalam emporium (de quo cfr. Str. IV. 2,1 = p. 190 et Kiepert l. c. § 442 p. 511 et adn. 2) et Arvernos (de quibus Strabo uberius egit IV. 2,3 = p. 191 et Kiepert l. c. § 444 p. 513) Petrocorios et Bituriges propter *σιδηρουργεῖα ἀστεῖα* (cfr. Kiepert § 444 p. 513), Cadurcos propter *λινουργίας*, Rutenos Gabalosque propter *ἀργυρεῖα*, Auscios et Convenas quibus *δεδώκασι Λάτιον Ῥωμαῖοι* (cfr. Kiepert § 442 p. 511 et adn. 1).

Str. IV. 4,2 = p. 196	Apud Caesarem b. g. I. 31,11
ἀλλ᾽ ἐκ τῶν παλαιῶν χρόνων τοῦτο λαμβάνομεν περὶ αὐτῶν (sc. *Γαλατῶν*), *ἐκ* (*τε* Kram; Mein. *καί* ante *ἐκ* addit) *τῶν μέχρι νῦν συμμενόντων παρὰ τοῖς Γερμανοῖς νομίμων*[1]).	Divitiacus Aeduus in oratione, quam habuit de sua omniumque salute, haec profert: *neque* enim *conferendum esse* Gallicum cum Germanorum agro, *neque* hanc consuetudinem victus cum illa *comparandam.*
καὶ γὰρ τῇ φύσει καὶ τοῖς πολιτεύμασιν ἐμφερεῖς εἰσι καὶ συγγενεῖς ἀλλήλοις οὗτοι, ὅμορόν τε οἰκοῦσι χώραν διοριζομένην τῷ Ῥήνῳ ποταμῷ, καὶ παραπλήσια ἔχουσαν τὰ πλεῖστα.	— VI. 21,1 Germani *multum* ab hac consuetudine (sc. Gallorum) *differunt.* I. 1,4 proximique sunt (sc. Belgae) Germanis, qui trans Rhenum incolunt. I. 2,3 Helvetii continentur una ex parte flumine Rheno . . qui agrum Helvetium a Germanis dividit.

Recte Miller l. c. p. 21 adn. 13 dicit: „Strabo war des Glaubens, die Germanen seien die „echten“ Brüder der Kelten VII. 1,2 = p. 290 *εὐθὺς τοίνυν τὰ πέραν τοῦ Ῥήνου μετὰ τοὺς Κελτοὺς . . Γερμανοὶ νέμονται, μικρὸν ἐξαλλάττοντες τοῦ Κελτικοῦ φύλου τῷ τε πλεονασμῷ τῆς ἀγριότητος καὶ τοῦ μεγέθους καὶ ξανθότητος, τἆλλα δὲ παραπλήσιοι καὶ μορφαῖς καὶ ἤθεσι καὶ βίοις ὄντες, οἵους εἰρήκαμεν τοὺς Κελτούς· διὸ δή καί μοι δοκοῦσι Ῥωμαῖοι τοῦτο αὐτοῖς θέσθαι τοὔνομα ὡς ἂν γνησίους Γαλάτας φράζειν βουλόμενοι·*[1]) *γνήσιοι γὰρ οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὴν Ῥωμαίων διάλεκτον.* Deshalb müssen sie natürlich auch alle Eigenschaften der Kelten haben, nur in erhöhtem Grade und unverfälscht, d. h. eben echt. Darum ist ihm auch der Unterschied zwischen Germanen und Kelten ein geringer *(μικρὸν ἐξαλλάττοντες τοῦ Κελτικοῦ φύλου)*, während er bei Caesar ein grosser ist (VI. 21 Germani multum ab hac consuetudine differunt). Diese brüderliche Gleichheit der beiden Völker wird, soweit sie auf Strabo's Angaben beruht, höchst verdächtig, und sicherlich hat Strabo an den Germanen wie an den Kelten so lange gefärbt, bis sie einander wie echte Brüder gleich sahen. Caesar, der sich doch mit etlichen Hundert-

1) cfr. quae Diod. Sic. V. 32 init. partim alia partim similia atque Strabo de Galatis protulit et quae nos supra (pag. 31—37) exposuimus.

tausenden von Germanen herumgeschlagen hatte, weiss von solcher Identität dieser beiden Völker, wie schon gesagt (cfr. VI. 21, 1) nichts, und wohl nur aus diesem Grunde war seine Vergleichung derselben (VI c. 21—29) für Strabo unbrauchbar.“

In hoc capite, ubi agitur „de Galliae Germaniaeque moribus et quo differant hae nationes inter sese“ (Caes. b. g. VI. 11, 1), Strabonem Caesaris verba non transcripsisse iam a Millero demonstratum est, quare restat ut quaeramus, quibusnam fontibus auctores usi sint. Et maxime quidem mirandum est, quod Caesar, postquam VI c. 11—20 de Galliae moribus verba fecit (cfr. pag. 22 et pag. 50), in eo capite, ubi de Germanorum vitae cultu sermo est (VI c. 21—28), saepius iisdem fere verbis repetit quae iam IV c. 1—3 de Suebis, Germanorum gente, relata sunt iis tantum additis quae de re militari VI. 24, 4—9 legimus. Comparantibus enim nobis has duas narrationes haec eadem occurrunt: b. g. VI. 21, 3—5 = b. g. IV. 1, 8—10. b. g. VI. 22, 1 = b. g. IV. 1, 8 init. b. g. VI. 22, 2—4 = b. g. IV. 1, 4—7. b. g. VI. 23, 1—3 = b. g. IV. 3, 1. cum VI. 24, 4 conferas IV. 1, 9; 2, 1 et 6. cum VI. 24, 5—6 conferas IV. 3, 3 s. f.

Cum iam supra (pag. 17—19) ad IV c. 1—3 cognoverimus Caesarem narrare, quae ipsi relata erant a Gallis, Germanis, aliis, quibuscum in bellis convenerat, etiam quae de re militari hoc loco (VI. 24, 4—9) dixit ex eodem fonte eum hausisse verisimile est. Neque aliter res se habere videtur de iis, quae Caesar monstra ac prodigia silvae Hercyniae enumerans memoriae prodidit b. g. VI c. 25—28, quamvis Gardthausen l. c. p. 545 dicat: „Wir sind genöthigt diese wie alle übrigen derartigen Notizen auf den Eratosthenes zurückzuführen, der in seiner Geographie auch Germanien, so z. B. den hercynischen Wald, behandelte.“ (cfr. quae iam pag. 44 disputata sunt). Constat quidem Eratosthenem tractasse silvam Hercyniam, cum Caesar hoc b. g. VI. 24, 2 praedicet, sed minime probabilis est sententia iam illo tempore ea omnia comperta fuisse, quae singula Caesar de latitudine silvae (25, 1—4) — cum hic ipse 25, 1 verbis utatur: „Hercyniae silvae . . latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt,“ — et de generibus ferarum 25, 5—28, 6 explicavit. Quin potius Caesarem quae ex Germanis

vel Gallis acceperat protulisse puto, cum legamus 25, 5 „multaque in ea genera ferarum nasci constat, *quae reliquis in locis visa non sint*,“ quam sententiam confirmat Bunbury l. c. p. 130: „Caesar's account of the manners and habits of the Germans, as distinguished from the Gauls, brief as it is, is clear and characteristic, and agrees well in its general features with that collected at a later period by Tacitus. His *notices of the wild animals* on the contrary, *that were found in the vast forests of Germany, were necessarily derived from hearsay*, and are not unmixed with the same fables which we find still current in the days of Pliny.“ Etiam Dittenberger idem sensisse videtur, cum adnotet ad verba „Est bos cervi figura“ (26, 1): „Die Angabe von *einem* Horn ist freilich falsch und *stammt gewiss nur von einem Berichterstatter*, der das Rennthier gesehen, als die eine Stange des Geweihes abgefallen war.“ cfr. quae idem vir doctus p. 253—256 ad c. 25—28 disseruit de aliis rebus, quae huc pertinent.

Haec omnia a Caesare iis, quae de expeditione trans Rhenum anno 53 facta narravit, adiuncta sunt, ut lectores delectans quem exitum res habuisset celaret, cum verissime scribere interdum Caesaris non multum interfuerit, quod idem IV. 15 cognoscimus, ubi legitur „Germani (sc. Usipetes et Tencteri cfr. IV. 1, 1 et 2), cum suos interfici viderent, armis abiectis se ex castris eiecerunt et reliqua fuga desperata magno numero interfecto reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes perpaucis vulneratis ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX milium fuisset, se in castra receperunt.“ Nam quae auctor de maximo hostium numero dicit cum prioribus ita coniuncta sunt, ut qui parum accurate vel neglegenter libros perlegerit *omnes* hostes, paucis iis exceptis quos in castris Caesar retinuerat, periisse credat, quod Plut. Caes. 22 [1]) et App. de rebus Gall. 18 [2]) re vera referunt; nihilo minus in capite 16 eiusdem

1) *τῶν δὲ διαβάντων* (sc. *τῶν Οὐσιπῶν καὶ Τεντερίδων*) *αἱ μὲν κατακοπεῖσαι τεσσαράκοντα μυριάδες ἦσαν. ὀλίγους δὲ τοὺς ἀποπεράσαντας αὖθις ὑπεδέξαντο Σούγαμβροι, Γερμανικὸν ἔθνος.*

2) *ὅτι Οὐσιπέται, ἔθνος Γερμανικόν, καὶ Ταγχρέαι δοκοῦσι πρότεροι σφετέροις ἱππεῦσιν ὀκτακοσίοις τρέψασθαι τῶν Καίσαρος ἱππέων εἰς πεντακισχιλίους* (cfr.

libri de bell. gall. illa pars equitatus Usipetum et Tencterorum, quae, ut supra (IV. 9,3) commemoratum est praedandi causa, frumentandique Mosam transisse eam neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat, nominatur itemque VI. 35,5 et ab Tacito annal. I. 51 et German. 32 de his gentibus agitur. De aliis rebus, in quibus enarrandis Caesar simili modo a vero decessit, vide Asinium Pollionem apud Suet. Caes. 56; Drumann „Geschichte Roms“ III p. 756, Königsberg 1837, cfr. p. 285—288; Teuffel-Schwabe „Röm. Liter.-gesch.“ l. c. s. v. Asin. Pollio, 221, 6.

Quo fonte Strabo in iis quae disserit de Galliae Germaniaeque moribus IV. 4,2 = p. 196 usus sit, coniectura tantum est assequendum ex iis, quae IV. 4,3 = p. 197 protulit, quae a Posidonio petita esse supra (p. 26 et 27) vidimus; itaque etiam haec ex Posidonio eum hausisse verisimile est. cfr. Momms. l. c. p. 621. Nisi forte quis credat Strabonem narrare secundum ea, quae ipse Romae moratus (cfr. p. 54) de Gallis Germanisque compererat, quae sententia item est probabilis.

Ammianus, qui de iisdem rebus XV. 12,1—4 narrat, neque Caesaris neque Strabonis verbis quicquam simile praebet, ut Mommsen l. c. p. 621 adn. 3 et Gardthausen l. c. p. 511 Ammianum Gallos, quales ipse cognoverit, depinxisse recte adnotent. Gardthauseni enim verba haec sunt: „Auf dieselbe Reise Ammians ist auch die sehr interessante Schilderung der Gallier (15, 12, 1—4) zurückzuführen. Die Hervorhebung der hohen und doch kräftigen Statur des Volkes, das von den Catapulten entlehnte Bild (§ 1) und namentlich der ganze § 3 verrathen den Offizier, der selbst jene Gegenden bereist hat.“

Caes. b. g. IV. 12,1). *ὁ δὲ Καῖσαρ αὐτοῖς πρεσβευομένοις ἐς αὐτὸν ἐπιθέσθαι, τοὺς πρέσβεις κατασχών· καὶ τὸ πάθος ἐκείνοις ἐς τέλος αἰφνίδιον οὕτω συνενεχθῆναι, ὡς τεσσαράκοντα μυριάδας τούτων συγκοπῆναι.* cfr. App. Gall. 4 *Οὐσιπετῶν καὶ Ταγχρέων τεσσαράκοντα μυριάδες, στρατεύσιμοί τε καὶ ἀστράτευτοι, συνεκόπησαν.*

Pertractatis iam iis, quae Caesar Strabo Ammianus de situ Galliarum et de moribus Gallicis memoriae prodiderunt, locis allatis compositisque rationes cognovimus, quibus auctores usi sunt in exponendis rebus. Ut omnia paucis verbis complectamur, haec statuenda sunt: Primum ergo *Caesar* narrat secundum ea, quae ipse comperit in bellis a se gestis vel ex Gallis cognovit Germanisque quibuscum convenit; nec non auctores secutus est, qui de his rebus iam scripserant, quorum ex numero praecipue Posidonius et Eratosthenes nominandi sunt. — Tum *Strabo* diligentissime perscrutatus est commentarios Caesaris, cuius verba aut ipsa attulit aut excerpsit aut correxit secundum ea, quae apud alios scriptores certiora invenit, cum cognitio harum regionum Caesare mortuo et bellis amplificata esset cum Gallis Germanisve gestis et itinere quod Caesar Augustus ipse in Galliam fecerat ibique ab anno sexto decimo usque ad annum tertium decimum a. Chr. n. moratus erat (Dio LIV. 20—25; Vellei. II. 97). Multis igitur aliis auctoribus praeter Caesarem usus est Strabo in componendis iis, quae in libro quarto de Gallia exposuit, et maxime quidem narrationi subiecit quae a Posidonio relata erant et a Timagene in peculiari de Gallia opere composito; ad haec addidit quae apud Artemidorum invenit; apud Asinium Pollionem, „in cuius contubernio Timagenes consenuit“ (Senec. de ira III. 23); apud Aeschylum, Aristotelem, Ephorum, Pytheam, Timaeum, Polybium. Ac non modo scriptorum sententias in narrationem contulit Strabo, sed etiam multa de quibus Romae moratus certior est factus. — Si iam quaerimus, utrum Caesari maior fides attribuenda sit an Straboni, dubitari non potest quin in universum ea praeferenda sint, quae apud Caesarem leguntur; hic enim, artium belli pacisque peritissimus et qui ipse in illis regionibus per multos annos bella gessit, multo accuratius singula exquisivit Strabone, qui literis sane eruditus numquam Galliam terram intravit, quamquam concedendum est Caesaris interdum non multum interfuisse, ut veritatem patefaceret. — *Ammianus* denique in iis quae memoriae prodidit, quantum ad propositum pertinent, et fontibus usus est — in his potissimum Timagene — et iis quae ipse in Gallia moratus cognovit; accedit quod

huius auctoris aetate notitia Galliarum prorsus alia erat atque Caesaris et Strabonis temporibus. —

Quaestionibus de situ Galliarum et de moribus Gallicis ad finem perductis liceat mihi etiam hoc loco gratias agere maximas B. Niesio, praeceptori meo venerando, quod omni tempore consilio et humanitate me adiuvit.

Vita.

Natus sum Hermannus Wilkens Bremae a. d. V. Id. Febr. anni MDCCCLX patre Carolo, qui in gymnasio Bremensi praeceptoris munere usque ad id tempus perfunctus otio ac tranquillitate senectutis nunc fruitur, matre Hermina e gente Engelking. Fidem profiteor evangelicam. Elementis literarum imbutus gymnasium patriae frequentavi, unde maturitatis testimonio exornatus anno LXXVIII Gottingam me contuli, ut iuris disciplinae inservirem, quam magno mihi gaudio fore speravi. Haec tamen spes prorsus me fefellit, cum in dies intellegerem hoc studium expectationes meas decepisse, qua de causa ad philologiae et historiae studium transgressus per unum annum has res Gottingae tractavi. Tum Ienam migravi et aestate ibi versatus civis academiae Berolinensis factus sum. Inde peractis sex mensibus Gottingam reversus scholis philologicis et historicis per duos annos interfui. Deinde Huxariam, in urbem Guestphaliae, me contuli, ut magister fierem instituti, quod spectat ad discipulos ingenue et liberaliter educandos. Quo munere per quinquies sex menses perfunctus anno LXXXV in almam literarum sedem Marpurgensem transmigravi ibique per sex menses seminarii et philologici et historici exercitationum particeps fui. Docuerunt me viri illustrissimi Gottingae Baumann, Dilthey, de Leutsch, Lotze, Sauppe, Volquardsen, Wagner, Weiland; Ienae Gelzer, Ad. Schmidt, M. Schmidt; Berolini E. Curtius, Kirchhoff, Wattenbach; Marpurgi Bergmann, Birt, Caesar, Cohen, Lenz, Niese, L. Schmidt. Omnibus autem illis, quos venerandos appellavi, viris doctissimis, imprimis B. Niesio, gratias et nunc ago et semper habebo maximas.
